

A-162.36

Sundeksemplar

21. XII 1966

KARL PRAAKLI

EESTI KEELEÕPIK

V KLASSILE

I OSA

RK

„PEDAGOOGILINE KIRJANDUS“

KARL PRAAKLI

EESTI KEELEÕPIK

V KLASSILE

I OSA

~~3050~~

RK

„PEDAGOOGILINE KIRJANDUS“

TALLINN 1946

2

29756

A-16236

I. LAUSEIST JA KIRJAVAHEMÄRKIDEST.

1. Inimesed väljendavad oma mõtteid lausetes. Igas lauses on väljendatud mingi terviklik mõte. Sõnad, mis omavahel niisugust mõtet ei sisalda, ei moodusta ka lauset. Näiteks rühm sõnu *karu missugune puhub kolmnurk* pole lause, kuna ta ei sisalda terviklikku mõtet. Küll aga on laused: *Sügis on saabumas. Põldudel käib kibe töö. Töötav talupoeg lõikab uudsevilja, et siis ausasti täita riiklikud normid. Kõigi talupoegade kohus on riiklikud normid täita õigel ajal.*

2. Ülesanne. Koostada lauseid: a) sügise saabumisest, b) koolitöö algusest, d) suvisest kalapüügist, e) pioneeride laagrist, f) õpikäigust metsa.

3. Sisult jagunevad laused viide liiki:

Lauseliigid	Näiteid	Kirjavahe- märgid lause lõpul
1) jutustavad ehk väitlau- sed (sisalda- vad jutustu- se või väite)	<i>Ärkasin täna juba kell 5 hommikul. Mehed sõitsid merele. Tähtsaim inimese elus on tema töö.</i>	Punkt (.)

Lauseliigid	Näiteid	Kirjavahe- märgid lause lõpul
2) küsilauseid (sisaldavad küsimuse)	<i>Kuidas läheb algav õppe- aasta? Kes soovivad täna palli mängida? Mitu maa- konda on Eestis?</i>	Küsimärk (?)
3) hüüdlauseid (sisaldavad hüüu)	<i>Maja põleb! Tohoh, keda ma näen! Küll oli pioneer- ride lõkkeõhtul lõbus!</i>	Hüüumärk (!)
4) käsk- ja 5) soovlauseid (sisaldavad käsu või soovi)	<i>Õppige nii, nagu õppis Lenin! Pidage puhtust ja korda! Ära rutt! Ole et- tevaatlik! Olgu su elupäe- vad täis päikesepaistet! Head aega! Tere homm- mikust! Saaksin peatselt Tallinna sõita!</i>	Hüüumärk (!)

4. Harjutus. Alljärgnevas katkendis leida laused ja asetada nende lõppu punkt, küsi- või hüüumärk ja alata uut lauset suure algtähega!

Kirjavahemärkide koosolek.

Sel päeval õpilane Jüri Lepiste sai etteütluse eest jälle hinde „üks“ ta ei armastanud kirjavahemärke ja oli harjunud saama etteütluste eest halbu hindeid Jüri unustas „nõrga“, kui saabus koju öösel ta ärkas, kuuldes kellegi aevastust kas see on vend Enn viimane magas norisedes Jüri

kõrval äkki kohkus Jüri väga mõtelge, ta vihatud kirjavahe-
märgid istusid kirjutuslaual ja pidasid koosolekut kui kole
see oli mida nad seal räägivad ta jäi kuulatama „tähelepanu
algab koosolek“ ütles hüüumärk „Päevakorras on üks küsi-
mus: V klassi õpilase Jüri Lepiste suhted kirjavahemärki-
dega Jüri Lepiste, tõuse ja astu laua juurde“ mis nad minust
ometi tahavad ta riietus ja astus laua juurde „seltsimees
Koma, teil on sõna öelge, millised on teie suhted Jüriga“
Koma langetas pea ja ütles: „Suhted on kõige mõttetumad
näiteks ei eralda ta minuga kunagi üteti, kuna „ja“ ette kir-
jutab ta mind alati “ „Hämmastav... Ülekohus...“ hüüid-
sid kirjavahemärgid kooris Punkt kaebas: „Mind kirjutab,
kuhu juhtub neil päevil pidi ta etteütles kirjutama: „Möö-
da lumist teed jooksid hobused lauldes lõbusaid laule rat-
sutasid neil vahvad sõdurid “ Ja mis tegi tema ta vahetas
mu ära lugupeetud Komaga ja kirjutas: „Mööda lumist teed
jooksid hobused, lauldes lõbusaid laule.“

(*J. Vassilenko* j. ajakirjast „Pioneer“)

5. Harjutus. Koostada igast lauseliigist (5 liiki!) kolm
lauset ja panna nende lõppu õige kirjavahemärk!

LAIENDAMATA LIHTLAUSE.

Alus ja öeldis.

6. Jälgida järgnevaid lauseid ja nende osi!

Alus väljendab tegijat või olijat	Öeldis väljendab tegevust või olekut
<i>Isa</i> (kes?)	<i>töötab</i> (mida teeb?)
<i>Meri</i> (mis?)	<i>lainetas</i> (mida tegi?)

<p>Alus väljendab tegijat või olijat</p>	<p>Õeldis väljendab tegevust või olekut</p>
<p><i>Inimesi</i> (keda?) <i>Vihma</i> (mida?) <i>Vili</i> (mis?) <i>Onu</i> (kes?) <i>Rukis</i> (mis?) <i>Leili</i> (kes?)</p>	<p><i>oli kogunenud</i> (oli mida teinud?) <i>ei saja</i> (mida ei tee?) <i>on valminud</i> (missuguses seisukorras on?) <i>on treial</i> (on kes?) <i>on vili</i> (on mis?) <i>on haige</i> (missuguses seisukorras?)</p>
<p>Vastab küsimustele kes? mis? keda? mida?</p>	<p>Vastab küsimustele mida teeb? tegi? on teinud? on tehtud? on mis? missuguses seisukorras?</p>

Lauset, kus on ainult alus ja õeldis, nime-
tame laiendamata lihtlauseks. Alus ja õeldis on lau-
se pealiikmed.

Alus on selle olendi või asja nimi, kellest või millest lauses
räägitakse. *Mees künnab. Hobune on loom.* Alus *mees* näitab
tegijat, alus *hobune* näitab olijat. Aluseks on harili-
kult nimi-, omadus-, ase- või arvsõna (s. o.
käändsõnad) nimetavas või osastavas kään-
des ja ta vastab küsimustele kes? mis? keda? mida?

Õeldis väljendab seda, mis alusest on öeldud, ja vastab küsi-
mustele: 1) mida teeb? tegi? oli teinud? tehakse? tehti? 2) mis

on alus? missugune või missuguses seisukorras on alus? Õeldiseks on alati pöörd sõna pöördeline muude kas üksi või koos käändsõnaga.

Ülesanne. Tuletada meelde pöörd sõna pöördelised ja käändelised vormid.

T ä h e l e p a n n a ! Kõigepealt määrata õeldis (s. o. pöörd sõna pöördeline muude)! Näiteks lauses: *Õhtul pimedatulekul vaikisid laululinnud* leiame, et õeldis on *vaikisid*. Nüüd küsime „kes vaikisid?“ ja leiame kergesti selle nime, kes teeb, s. o. aluse — *laululinnud*.

Pöörd sõnaline õeldis.

Päike paistab madalalt. Õhk jaheneb. Öösiti ulub tuul korstnas. Kase ladvalt langeb lehti. Peaaegu iga päev sajab vihma. Koltunud lehed krabisevad jalgade all. Laululinnud on vaikinud ja algavad äralendu. Vili on rõukudes. Kohati lõpetavad talupojad viljapeksu. Küladest sõidavad punavoorid viljavarumispunktidesse. Kõik rõõmustavad rohke saagi üle. Ka koolis algab töö. Juba tegelevad õpilased õppeainetega. Vabal ajal jutustavad nad isekeskis möödunud suvest. Peatselt ilmub seinalehe uus number. Koolitöö huvitab kõiki.

7. Harilikult on lauses mõlemad pealiikmed, nii alus kui ka õeldis. Kuid leidub väga sagedasti lauseid, kus on ainult õeldis. Vaatleme järgnevat tabelit:

Alus (käändsõna)	Õeldis (pöörd sõna pöördeline muude)		
	Jaatav kõne	Eitav kõne	Tegumood
<i>Õpilane</i>	<i>loeb</i>	<i>ei loe</i>	Isikuline
<i>Juku</i>	<i>luges</i>	<i>ei lugenud</i>	tegumood

Alus (käändsõna)	Õeldis (pöörd sõna pöördeline muude)		
	Jaatav kõne	Eitav kõne	Tegumood
<i>Kolm</i>	<i>on lugenud</i>	<i>ei ole luge- nud</i>	
<i>Meie</i>	<i>olime luge- nud</i>	<i>ei olnud lu- genud</i>	
<i>Kõik</i>	<i>loeksid</i>	<i>ei loeks</i>	
<i>Tüdrukud</i> <i>Teie</i>	<i>lugevat</i> <i>lugege</i>	<i>ei lugevat</i> <i>ärge lugege</i>	
Alus puu- dub, kuid on juurde mõel- dav (<i>ma, sa,</i> <i>ta, me, te,</i> <i>nad</i>)	<i>Loen</i> <i>Loed</i> <i>Loeb</i> <i>Loeme</i> <i>Loete</i> <i>Loevad</i> <i>Lugesin</i> <i>Olen luge- nud</i> <i>Loe!</i> <i>Lugege!</i>	<i>Ära loe!</i> <i>Ärge lugege!</i>	Isikuline tegumood
	<i>Loetakse</i> <i>Loeti</i> <i>On loetud</i> <i>Loetaks</i> <i>Loetavat</i> <i>Loetagu!</i>	<i>Ei loeta</i> <i>Ei loetud</i> <i>Ei ole loe- tud</i> <i>Ei loetaks</i> <i>Ei loetavat</i> <i>Ärgu loeta- gu!</i>	Umbisikuline tegumood

Pidada meeles: 1) Kui öeldis on umbisikulises tegumoes, siis lause alus puudub; 2) on aga öeldis isikulises tegumoes, siis võib lause alus vahel puududa, kuid ta on juurde mõeldav.

8. Harjutus. Tõmmata öeldisele loogeline kriips ja alusele sirge kriips alla (kui alus on olemas) ning asetada lause lõppu sobiv kirjavahemärk!

Millal sa koju tuled / Oodatakse rahva kogunemist / Tohoh, kell lõi juba viis / Mis sa siit otsid, tüdruk / Loen huvitavat romaani Suurest Isamaasõjast / Mingem üles mägedele / Veetakse vilja koju / Õues mängiti palli / Minge juba magama / Ärge viitke asjatult aega / Traktorist remondidib traktorit / Sepa juures remonditakse traktorit / Kes seda tegi /

9. Harjutus. Kirjutada kriipsu asemele sobiv pöördsõnamuude ja tõmmata alusele üks ja öeldisele kaks joont alla!

Abistamas.

Viivi isa — Punaarmee. Ta ema — üksi kõik talutööd. Sügisel — kõikjal kartulivõtmise. Viivi ema — üksi põllul. Meie pioneerid — tubli punaarmeealase perekonda abistada. Kui — sellekohane üleskutse, — kõik nõus. — kartulipõllule. Ilm — ilus ja selleks tööks sobiv. Aksel VII klassist — vagusid lahti. Viivi — kokku kotid ning korvid ja — need noortele abistajatele. Õpilased — igäuks oma vao otsa ja — korjama kartuleid korvidesse. Töö — jõudsasti. Õhtuks — kõik kartulid võetud. Perenaine — meid südamest hea abi eest. Ka meie — rõõmu abistamisest, seda enam et Viivi isa — meie kodumaad.

10. Harjutus. Koostada 5 lauset, kus alus on juurde mõeldav, ja 5 lauset, kus alus puudub ja ei ole ka juurde mõeldav!

11. Rahvakeeles ja vahel ka hüüdlauseis puudub mõnikord ka öeldis. Näiteks: *Lipp lipi peal, lapp lapi peal, ilma nõela pistmata?* (Ära on jäetud öeldis „on“). *Vett kiiresti!* (Puudub öeldis „tooge“). *Oh õnne! Appi!* jne. Kuid alati on öeldis ikkagi juurde mõeldav.

12. Harjutus. Koostada mõned laused, kus puudub öeldis!

Käändsõnaline liitöeldis.

13. Lausetes nagu *Arno on õpilane. Salme oli haige. Kask on puu. Meie oleme õnnelikud* jne. ei moodusta alus koos pöörd sõnaga *on, oli, olime* jne. terviklikku mõtet (*Arno on... Salme oli... jne.*). Tervikliku mõtte saame alles siis, kui loeme pöörd sõna külge ka järgneva käändsõna *õpilane, haige, puu* jne., seega

Arno (alus) *on õpilane* (öeldis)

Salme (alus) *oli haige* (öeldis).

Sellistes lausetes moodustavad öeldise pöörd sõna pöördeline muude koos käändsõnaga. Niisugust öeldist, mis koosneb pöörd sõna pöördelisest muutest ja tema juurde kuuluvast käändsõnast, nimetatakse käändsõnaliseks liitöeldiseks. Käändsõna niisuguses liitöeldises nimetatakse öeldistäiteks.

Seega lauses *Juhan on kalur* on aluseks *Juhan*, öeldiseks *on kalur*. Sõna *kalur* on öeldistäide.

Veel näiteid käändsõnalise liitöeldisega lauseist:

Laps on rõõmus. Aster on sügislill. Rukis oli ruuge. Pioneerid olid tööka. Suvel oli soe (alus puudub!). *Juku sai haiget. Sügis on vilu.*

Käändsõnaline liitöeldis esineb kõige sagedamini ühenduses pöörd sõnaga „olema“.

Endast mõista ei ole käändsõnalise liitõeldisega tege-
mist niisugustes lausetes nagu

Õpilased olid raamatu läbi lugenud.

Vili on hästi kasvanud

sest siin sellist käändsõna sõnale „olema“ ei järgne, vaid sõnad *on, olid* on siin pöörd sõna liitmuute osaks — *olid luge-
nud, on kasvanud.*

14. Harjutus. Leida alus ja öeldis antud lausetes ning kriipsutada need alla vastavalt näidisele! Käändsõnalisele liitõeldisele märkida klambritesse lühendatult selle nimetus (näit. ks. liitõeld.)!

Inimesed on õnnelikud. Juku on rõõmus. Meie ei ole veel viinamarju söönud. Talv on külm. Olime palju töötanud. Linda olnud haige. Teed olevat praegu väga porised. Kalevi-
poeg olevat sammunud läbi Peipsi järve. Ilm on udune. Tal-
vel tuiskab sagedasti. Vahel ilm on sula. Töötagem hool-
sasti! Tulge kõik ruttu rivisse! Täna ei puudu kedagi. Mõ-
ned lilled meie aias on juba närtsinud, Mõned lilled on väga lõhnavad. Ae, tulge tupp! See laud on ümmargune. Kõik on juba koju läinud.

Näidis: Inimesed on õnnelikud (ks. liitõeld.).

LAIENDATUD LIHTLAUSE.

15. Tavaline kõne sisaldab vähe laiendamata lihtlauseid, s. o. lauseid, kus on ainult alus ja öeldis. Harilikult on lau-
ses rohkem sõnu, s. t. peale lause pealiikmete veel teisi lause-
liikmeid, mis seletavad alust ja öeldist. Seesugust liht-
lauset, mis koosneb peale aluse ja öeldise veel teistest liikmetest, s. o. laiendeist, nime-
tame laiendatud lihtlauseks. Laiendeid nimeta-
takse ka lause kõrvalliikmeteks.

Näiteks laiendamata lihtlauses

Õpilane / loeb

võime laiendada ehk täiendada nii alust kui ka öeldist ja saame:

Meie usin õpilane / loeb praegu hoolega ajalugu.

Sõnad *meie, usin, praegu, hoolega, ajalugu* on laiendid.

Samuti võime laiendada lause *Inimesed / vabanesid* näiteks järgmiselt: *Miljonid nõukogude inimesed / vabanesid saksa fašistide ikkest.*

16. Harjutus. Laiendada järgnevad laused antud näidise eeskujul!

Päike paistab. Isa niidab. Mehed saagisid. Vasarad tao-
vad. Laeva laaditakse. Hobused sõidavad. Luiged ujuvad.
Männid paindusid. Kured lendavad. Sammud kajavad.
Õpilasi mängis. Koosolek algas.

Näidis:

Laiendamata lihtlause	Laiendatud lihtlause
<i>Päike / paistab</i>	<i>Sügisene päike / paistab madalalt üle põl- dude.</i>

Sihitis.

17. Õpime tundma tähtsamaid lause kõrvalliikmeid.
Vaadelda järgmiste lausete laiendit!

Isa kutsus (kelle?) sepa

Sepp rautab (keda?) hobust

Sina võta (mis?) raamat!

Laiendid *sepa, hobust, raamat* näitavad olendit või asja, kellele-millele tegevus on sihitud.

Niisugust lause kõrvalliiget, mis väljendab olendit või asja, kellele-millele tegevus on sihitud, nimetatakse sihitiseks.

Seega on sihitis öeldise laiend, käib harilikult öeldise järel. Sihitis vastab küsimustele:

kelle? mille? (*ostis hobuse, leidsin noa, kirjutasin kirja*)
keda? mida? (*nägin hunti, jõin vett, lugesin raamatuid*)
kes? mis? (*osta hobune!, sule uks!, võtsin kompsud*)

Pöördsõna, millega kaasub sihitis, on sihiline (*ostma, leidma, kirjutama, jooma* — (mida?); aga *jalutama, magama, jääma* jne. ei vasta niisugusele küsimusele, seega viimased on sihitud pöördsõnad.

Sihitis, mis vastab küsimusele *keda? mida?*, on osasihitis (on osastavas käändes), sihitis, mis vastab küsimusele *kes? mis? või kelle? mille?*, on täissihitis (on nimetavas või omastavas käändes).

18. Harjutus. Määrata alljärgnevais lauseis alus, öeldis ja sihitis, kriipsutades need alla vastavalt näidisele!

a. s. ö.

Näidis: Kui palju sa palka saad?

Aino ostis ilusa pildiraamatu. Juku vaatas sadamas laevu. Sõdurid võtsid laskemoona kaasa. Punaarmee vabastas meie kodumaa. Millal vabastati Tallinn? Kes on näinud Moskvat? Käsi peseb kätt. Kook tahab koort, sepik tahab selget, kakk tahab kaunist ja puder tahab puhast. Kumma sa võtaksid, kas silla alt sileda või kuuse alt kareda? Täna kinkis isa mulle ilusa nuku. Ema saatis lapsed kooli. Rätsep õmbles uue mantli. Sule aken. Too vett! Kirjuta vastus! Lahendage need ülesanded!

19. Vaadelda, millal tarvitatakse täissihitist, millal osasihitist!

<p>Täissihitist kelle? mille? omastav kääne</p>	<p>Osaasihitist keda? mida? osastav kääne</p>
<p>Väljendab</p> <p>1) tervet asja või kogu,</p> <p>2) koos öeldisega lõppenud või tulevikus lõppevat tegevust.</p>	<p>Väljendab</p> <p>1) asja osa või määramatut hulka</p> <p>2) koos öeldisega jätkuvat tegevust</p>
<p>1. <i>Laps sõi supi ära</i> (kõik supi) <i>Ema tõi suhkrulauale</i> (kogu kõne all oleva suhkrulauale)</p>	<p>1. <i>Laps sõi suppi</i> (osa supist) <i>Pange suhkrut kohvisse</i> (osa laual olevast suhkrust)</p>
<p>2. <i>Lugesin ühe huvitava jutu</i> (lugemine on lõppenud) <i>Rätsep õmbleb mulle mantli</i> (töö saab valmis tulevikus) <i>Otsisime uue korteri</i> (otsimine on lõppenud)</p>	<p>2. <i>Lugesin üht huvitavat juttu</i> (lugemine jäi pooleli, jätkub) <i>Rätsep õmbleb mulle mantlit</i> (õmblemine jätkub) <i>Otsisime uut korterit</i> (otsimine jätkub)</p>

Täissihitis
kes? mis?
nimetav kääne

Osasihitis
keda? mida?
osastav kääne

Väljendab:

- 1) tervet asja või kogu,
- 2) koos öeldisega lõppenud või tulevikus lõppevat tegevust.

Väljendab:

- 1) asja osa või määramatut hulka,
- 2) koos öeldisega jätkuvat tegevust.

Võta kapist leib! (kõik)
Vankrile laoti leivad (kõik)
Jooge see piim ära! (kõik)

Võta kapist leiba! (osa)
Toodi leibu (osa)
Jooge piima! (mingi osa)

Täissihitis
kes? mis? kelle? mille?
Jaatav öeldis

Osasihitis
keda? mida?
Eitav öeldis

Sule aken!
Juba pandi hobune ette.
Isa kutsub sepa.
Ostsin raamatu.

Ära sule akent!
Ei pandud veel hobust ette.
Isa ei kutsu seppa.
Ei ostnud raamatut.

Kokkuvõte. Täissihitis väljendab tervikut või kogu asja ja koos öeldisega lõppenud või tulevikus lõppevat tegevust. Täissihitis on nimetavas või omastavas käändes.

Osasihitis väljendab asja osa või määramatut hulka ja koos öeldisega kestvat ehk jätkuvat tegevust. Osasihitis on osastavas käändes.

Eitava kõnega tarvitatakse alati osasihitist.

20. Harjutus. Asetada klambrites olevad sihitised ühes juurdekuuluvate sõnadega nõutavasse käändesse!

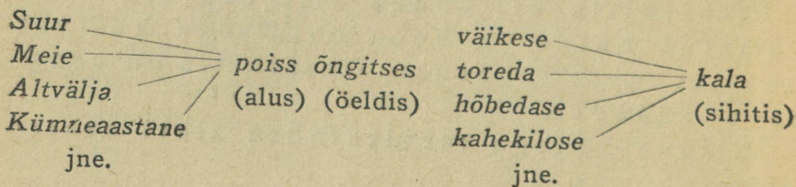
Tüdruk lõpetas (leivakastmine). *Uni ei anna* (uus kuub), *magamine* (maani särk). *Jooge vähekesse* (piim)! *Ma unustasin oma* (vihmavari) *aeda*. (Nad) *viidi kohtu ette*. *Pioneerid pidasid* (koondus), *kus nad otsustasid oma* (seinaleht) *välja anda* [lõpetatud tegevus]. *Erna kuulus* (paar kindad). *Mu sõber jutustas mulle* (huvitav lugu). *Kas tohin* (see pakk) *siia panna?* *Palun* (need kaardid) *edasi anda!* *Ma valin parem* (üks teine raamat). *Arno näitas mulle oma* (uus raamat). *Tõin endale poest* (pudel piim). *Tädi pani kappi* (purgitäis mett). *Uusmaasaaja sai endale* (kümne hektaari suurune maatükk). *Emal saadab oma* (poeg) *iga päev kooli* [jätkuv tegevus]. *Turul müüakse* (latikas, ahven, särg, kiisk ja peipsi tint). *Ostsin* (meeter riie).

21. Harjutus. Kirjutada 1) viis lauset, kus täissihitis on nimetavas käändes, 2) viis lauset, kus täissihitis on omastavas käändes, ja 3) viis lauset, milles on osasihitis!

22. Harjutus. Leida mõnest lugemispalast lauseid, kus esineb sihitised! Määrata, missuguses käändes on leitud sihitised ja kas nad on täis- või osasihitised!

Täiend.

23. Täiendame lauset *Poiss õngitses kala* mitmesuguste laienditega:

Nagu nähtub, täiendavad lisandatud laiendid alust ja sihitist ja näitavad, missugune antud nimisõna on või kuhu ta kuulub. Selletaolisi laiendeid ei saa moodustada pöördsõnalisele öeldisele, küll aga võime täiendada iga lauses esinevat nimisõna. Lause kõrvalliiget, mis laiendab nimisõna ja näitab, missugune on olend või asi ja kellele ta kuulub, nimetatakse täiendiks.

Täiend vastab küsimusele:

1) missugune? missuguse? missugust? jne. Näit. väike poiss, punane lill, töötav mees, toreda kala, lainetavat rukki-välja, ilusaid õhtuid, katkisest kotist jne. (Längkirjas sõnad on siin täiendid ja nimelt omadussõnalised täiendid.)

2) kelle? mille? Näit. meie poiss, Altvälja poiss, venna raamat, meeste jutt, onu lehm jne. (Längkirjas sõnad on siin täiendid ja nimelt nimisõnalised täiendid.)

24. Harjutus. Laiendada sobivate täienditega antud lausete kõiki nimisõnalisi liikmeid!

Peeter kandis hagu tulle. Hobune jookseb koplis. Isa tervitas õpetajat. Mees läks läbi kuusemetsa. Pöialpoiss sulges värava. Särk kattis keha. Lehmad sõid karjamaal rohtu.

Näidis:

Töökas		raiutud	leegitsevasse	
Virk	Peeter kandis	tooreid hagusid	loitvasse	tulle
Naabri		suuri	suurde	
jne.		kuuse-	suitsevasse	
		jne.	jne.	

25. Harjutus. Määrata antud lauseis alus, öeldis ja täiendid, kriipsutades need alla, nagu antud näidises!

Uus luud pühib puhta toa. Vanad kännud põlesid halliks tuhaks. Suur hall vares lendas kõrge kuuse otsa. Raske komps väsitas väikest kandjat. Laial jõel sõitsid põrisevad mootorpaadid. Onu pikajalgne must koer jookseb mööda pikka tolmust maanteed. Nõukogude kuulsusrikas Punaarmee võitis fašistliku Saksamaa. Hoolas õpilane jõuab hästi edasi. Vaatlesime Moskva toredat metrood. Noor härg künnab kõverad vaod. Tasa sõidad, kiiremini jõuad. Ema hüüdis valjusti. Juku isa on raskesti haige. Lambi vana kuppel purunes. Hea sõna võidab võõra väe.

T ä h e l e p a n n a ! Mõtelda järele, kas harjutuses esinevad sõnad *hästi*, *tasa*, *kiiremini*, *valjusti* on täiendid! Kas nad kuuluvad nimisõna külge? ja mis küsimusele vastavad? Missugusele küsimusele vastasid aga täiendid?

N ä i d i s : ^{t.} Uus luud pühib puhta ^{t.} toa.

26. Harjutus. Moodustada antud sõnadest ja nende juurde kuuluvaist täiendeist lauseid, kriipsutades alla täiendi!

lumivalgeis särkides, mustades pükstes, soojadel maadel, pimedail õil, meie noorel varsal, naabri talul, hoolsaile õpilasile, suureks meheks, öisi külmi, niisketel kohtadel, punetavad pihlamarjad, meie kuulsad lööktöölised, venna huvitav raamat, Punaarmee kuulsad kangelased, pärgade punased roosid.

N ä i d i s : Küla heinalised niitsid lumivalgetes särkides soojal juulikuul jõeäärset heina.

27. Harjutus. Määrata järgnevais lauseis tuntud lause liikmed (öeldis, alus, sihitis ja täiend)!

Tubli pioneer aitab ema. Kõrge torn paistab kaugele. Tooma Juku lahendas raske ülesande. Kollane liblikas joob magusat õiemahla. Pisike säde süütab suure tule. Hea õpi-

lane ei riku kasvavaid puid. Kohtasin tuttavaid. Osteti uus hobune. Lukusta uks! Haukuv koer ei hammusta. Peeter raius suurt leppa. Valged põuapilved peegelduvad sinisel järvel. Kirve vars läks katki. Meie kooli õpilased võitsid sügisesel spordivõistlusel.

Määrus.

28. Vaadelda lauset: *Mehed töötavad hästi*. Peale aluse *mehed* ja öeldise *töötavad* on selles lauses veel laiend, mis määrab öeldise teoviisi, vastates küsimusele kuidas?

Vaadelda veel lauset: *Valged pilved peegelduvad järvel*. Selles lauses on *pilved peegelduvad* lause pealiikmed — alus ja öeldis, sõna *valged* on täiend alusele *pilved*, sõna *järvel* määrab öeldist *peegelduvad*, näidates tegevuse kohta.

Vaadeldud lausetes sõnad *hästi* ja *järvel* on määrused.

Vaatleme veel küsimusega varustatud sõnu järgmistes lausetes:

Kala elab (kus?) *vees* — määrab koha

Isa tõusis (millal?) *vara* — määrab aja

Vanake kõnnib (kuidas?) *aeglaselt* — määrab viisi

Käisime (kuipalju?) *kilomeetri maad* — määrab hulga

Vili ei kasva (miks?) *külma tõttu* — määrab põhjuse

Poisid läksid (mida tegema?) *suvitama* — määrab tegevuse eesmärgi.

Määrus on lauseliige, mis näitab, kuidas või missugustel tingimustel (kus? millal? mis-pärast? mis jaoks?) toimub tegevus. Ta väljendab kohta, aega, viisi, hulka, põhjust, eesmärki.

Määrusi on väga erinevaid oma laadilt, ent nende ära-
tundmine pole raske, kui pidada silmas, et nad ikkagi öeldust
midagi määravad.

Allpool antud lauses on järgmised lauseliikmed:

t. t. a. ö. m. t. m.

Meie vapper Punaarmee tungis kaugele vaenlase maasse.

Määrussihitis.

Vaadelda küsimusega varustatud sõnu järgnevates lau-
setes:

a) *Valitsus andis (kellele?) töökangelasele medali.*

See ei puutu (kellesse?) sinusse.

Saime (kellelt?) onult kirja.

Ta jutustas meile oma (millest?) reisust.

Mängumurul oli (kellel?) lastel palju lõbu.

b) *Mees raius puud (millega?) kirvega.*

Kütt käis metsas (kelleta?) koerata.

d) *Kommunistlike noorte poolt (kelle poolt?) organiseeritud
ringid töötavad edukalt.*

Eelpool toodud lausetes sõnad (*andis*) töökangelasele, (*ei puutu*) sinusse, (*saime*) onult, (*jutustas*) reisust, lastel (*oli*) jne. väljendavad olendi või asja mitmesuguseid suhteid tegevusele. Nad näitavad: kellele midagi antakse, kellelt midagi saadakse, kellel või millel midagi on, kellest või millest räägitakse, millega midagi tehakse jne.

Võrrelda sihitist määrussihitisega järgnevates lausetes:

Sihitis	Määrussihitis
<i>Isa teritab (mida?) kirvest</i> <i>Laps külastas (keda?) tädi</i>	<i>Isa raiub (millega?) kirvega</i> <i>Laps näitas (kellele?) tädile</i> <i>oma uut raamatut.</i>

Võrrelda määrust määrussihitisega järgnevates lausetes:

Määrus	Määrussihitis
<i>Raamat on laual (kus?)</i> <i>Poiss võttis kivi maast</i> <i>(kust?)</i> <i>Ta tuli metsa poolt (kust?)</i>	<i>Laual (millel?) on neli jalga.</i> <i>Õpilane jutustas meie kodu-</i> <i>maast (millest?)</i> <i>Sõjainvaliidid saavad toetust</i> <i>valitsuse poolt (kelle</i> <i>poolt?)</i>

Määrussihitis on niisugune lauseliige, mis näitab olendi või asja suhet tegevusele ja vastab küsimusele kellesse? millesse? kelles? milles? kellest? millest? kellele? millele? kellel? millel? kellelt? millelt? kellega? millega? kelleta? milleta?

Määrussihitis võib olla käändsõna sisse-, sees-, seest-, alale-, alal-, alalt-, kaasa- ja ilmaütlevas käändes. Peale selle määrussihitis esineb omastavas ja ka mõnes teises käändes ees- ja tagasõnadega. Näiteks:

Kõik Nõukogude Liidu rahvad sõdisid *fašistide vastu*.

Need jalanõud anti lastele *kooli poolt*.

Nad kaotasid *tulekahju läbi* oma elamu.

Kelle käest sa kirja said?

Laps läks *isaga ühes* linna.

29. *Harjutus.* Leida järgnevais lauseis määrused ja määrussihitised, tõmmates määrusele üks ja määrussihitisele kaks joont alla!

Traat seisis pingul. Keegi mängis valjusti klaverit. Lipud helgivad uhkelt kevadevalguses. Läks sõdur kevadisel teel. Veel taamtalt kostis võitluslaul. Lapsed jooksevad õuel palja jalu. Ema pani panni tulele. Enne raiusin kirvega, pärast lõikasin saega. Suured tuled põlesid heledalt. Lilled õitsetesid ilusasti ja ööbik laulis veel ilusamini. Stalingradi seinad on tehtud vaprust. Moskva õhk müriseb võidusaluutidest. Rünnak toimus pisut enne keskööd. Varsti taganesid rüütliid kiiluna kahes reas. Tasugem vaenlasele halastamatult, tema hävitas meid veel halastamatumalt! Kõrgele kerkivad uued kojad, võimsalt tõusevad vastsed sillad.

30. *Harjutus.* Koostada lauseid, kasutades järgmisi määrusi, kriipsutades alla kõik määrused!

hommikul — metsa; pärast lõunat — spordiväljakul; hool-
sasti — vabrikus; vastasmajas — varakult; hirmu pärast —
härdesti; kolm kuud — maal; meestel — silmist; väeosadel —
lahinguks; vaevalt — kohale; poolvargi — suunas; metsas
— noppimas; nurga tagant — ukse ette; sügisest — kevadeni,
külma tõttu — aeglaselt.

N ä i d i s: Hommikul vara asus meie pataljon lähemasse
metsa positsioonile.

Üte ehk kõnetlussõna.

31. Vaadelda alljärgnevais lauseis sõnu, mis näitavad, keda kõnetellakse, kelle poole kõnes pöörduakse! Panna tähele märke ühenduses niisuguste kõnetlussõnadega!

Lauses puudub kõnetlus-sõna ehk üte	Üttega lause
<p><i>Ole ikka hoolas!</i> <i>Mis on sinuga juhtunud?</i></p> <p><i>Nüüd olge eriti tähelepanelikud!</i> <i>Armastan sind.</i> <i>Sina ei usu vist isegi, mida räägid.</i> <i>Kirjutage mulle oma kooliuudistest!</i></p>	<p><i>Ole ikka hoolas, tütreke!</i> <i>Kallis sõber, mis on sinuga juhtunud?</i></p> <p><i>Nüüd, armsad õpilased, olge eriti tähelepanelikud!</i> <i>Armastan sind, kodumaa!</i> <i>Sina, Jaan, ei usu vist isegi, mida räägid.</i> <i>Kirjutage mulle, kallid koolilivennad, oma kooliuudistest!</i></p>

Sõna, mis väljendab selle nimetust, kelle või mille poole kõnes pöördutakse, nimetame ütteks ehk kõnetlussõnaks.

Üte eraldatakse ühes tema juurde kuuluvate täienditega muust lausest komadega.

32. Harjutus. Panna puuduvad vahemärgid ja tõmmata üttele joon alla!

Ema ja Linda.

Ema: Kas oled juba kallis tütreke poes käinud

Linda: Ei ole veel ema

Ema: Kui sa lähed Linda siis too natuke pärmi ka

Linda: Mida kavatsed sa armas emake pärmiga teha

Ema: Teen saia sest meile tuleb kaugeid külalisi

Linda: Kes siis ema

Ema: Tuleb Tallinna onu ja Narva tädi Ole siis viks tüdruk ja tee külalistele rõõmu Ära sa armas laps unustada ka kanu söötmast

Linda: Oh ei unusta Tead emake ma näitan külalistele oma kirjandeid mille eest sain õpetajalt kiita

Ema: Küllap see sobib Nüüd aga jookse ruttu poodi

33. Harjutus. Kirjutada 10 üttega lauset, milles leidub ütet lause algul, keskel ja lõpus!

34. Jälgida, kuidas kirjutatakse kirja! Leida alljärgnevas kirjas laused, kus leidub üte!

Tegevarmees 9. mail 1945. a.

Kallid omaksed!

Olete juba kaua oodanud minult kirja. Nii väga tahtsingi teile enesest teadustada, kuid Suure Isamaasõja palavad lõpu-päevad ei andnud tundigi vaba aega. Vaprad punaarmeelased, edasi, edasi fašistliku koletise südamesse! — nii kõlas meie loosung. Ning jälgisime seda loosungit viimane kui üks mees, säästmata aega, jõudu ja verdki.

Eile saabuski üllatav võit, suur ja enneolematu. Siingi, vaenlase maa südames, lehvivad täna uhkelt meie punased võidulipud, mürisevad kahurid võidusaluudiks ja kõlavad juubeldavad hüüded. Kas Sina, armas poeg, kujutad meie võidu suurust? Kas Sina, kallis tütar, aimad, kui uhked võime nüüd olla meie, nõukogude kodanikud! Kas Sina, meie hea ema, tead, millise suure, aimamatult suure töö olete teie teinud, kes võitlesite tööriindel samasuguse andumusega kui meie lahingutes. Kõike seda tuletan teile meelde sel õnnelikul võidupühal, mil võidurõõmusesse seguneb peatse kojusaa- bumise lootust ja saabuva jällenägemise õnne.

Mu kallid, Ülo ja Eha, olge emale ikka toeks ja abiks! Kergendage, mu lapsed, tema vaeva ja muret, kuni saabun

mina. Valva Sina, kallis ema, selle järele, et me lapsed oleksid ikka tublid õpilased ja head pioneerid.

Peatselt algavad taastamise kibedad tööpäevad. Selle siht on — uus kodu, ilusam ja parem veel kui endine.

Kirjutage mulle, mu kullakesed, juba peatselt endisel aadressil!

Tervitades

teie isa.

35. Ülesanne. Kirjutada sõbrale, koolivennale, vennale, õele või vanematele kiri, milles tarvitada ka kõnetlust ehk ütet sobival kohal!

36. Kordamiseks. Täita järgnevates lausetes lüngad!

Laiendatud lihtlause koosneb pealiikmetest ja liikmetest. Pealiikmed on ja Öeldiseks on alati sõna muude. Lause kõrvalliikmeid nimetame üldnimega Tunnen järgmisi laiendeid: 1) täiend, 2), 3), 4) Neist üte eraldatakse muust lausest alati

37. Harjutus. Määrata antud lauseis lauseliikmed!

Vapper Punaarmee purustas fašistliku Saksamaa lõplikult. Austagem kangelasi! Kodanikud, ärge unustage end! Soojad suvepäevad on möödunud. Uusmaasaaja ehitas ilusa väikese sauna. Sina, väike Elmar, too mulle uus sulg! Inglise huvireisijad vaatlesid kaua vana Kremli. Pange vihikud lauale. Labidaga kaevatakse maad. Meie Linda õpib konservatooriumis klaverimängu. Poisid leidsid rukkist linnupesa. Kiigu, mu paadike, kiigu vee pääl, kõla, mu lauluke, kõla, mu hää!

KOONDLAUSE.

Koma ühesuguste kõrvutiolevate lauseliikmete puhul.

38. Jälgida järgmisi lauseid ja otsustada, missuguseid lauseliikmeid esineb mitu kõrvuti!

1. *Koolis me loeme, kirjutame, joonistame ja laulame*
— sisaldab mitu.....
2. *Sulev, Rein ja Viive tulid mängima*
— sisaldab mitu.....
3. *Suvel sõime palju maasikaid, vaarikaid, sõstraid ja karusmarju*
— sisaldab mitu.....
4. *Punased, valged ja kuldkollased lilled õitsevad meie kooli aias*
— sisaldab mitu ühe sõna juurde kuuluvat.....
5. *Töölisi kogunes tehaseist, sadamast, raudteelt ja põldudeltki*
— sisaldab mitu ühenimelist.....
6. *Leilil, Lindal ja Ainol on head hinded.*
— sisaldab mitu.....

Kokkuvõtteks:

1. Lauset, millel on mitu ühenimelist lauseliiget, nimetatakse koondlauseks.
2. Samasugused kõrvutiolevad lauseliikmed eraldatakse üksteisest komaga.
3. Kui kõrvutiolevaid lauseliikmeid seovad sidesõnad *ja, ning, ega, ehk, või, kui ka*, siis koma ei panda (komata sidesõnad).

Näiteid komata sidesõnadest:

1. Peatselt sillutab külm järved ja jõed.
2. Poiss komistas *ning* kukkus maha.

3. Ükski punaväelane ei kohkunud ega kartnud.
4. Termomeeter ehk soojamõõtja langeb järjest.
5. Täna kõneleb parteikomitee sekretär või tema asetäitja.
6. *Nii Jugoslaavia, Poolamaa kui ka Tšehhoslovakkia on demokraatlikud riigid.*

Kui kõrvuti olevate lauseliikmete juurde kuuluvad täiendid või määrused, tuleb need lauseliikmed üksteisest komaga või sidesõnaga eraldada ühes juurdekuuluvate liikmetega.

Näiteks: *Linna tänaval nägime kiiresti sõitvaid autosid, siia-sinna ruttavaid jalakäijaid, kapjade plaginal kihutavaid voorimehi ja nii turule astuvaid kärumehi kui ka mööda rööpmeid ronivat trammi.*

39. Harjutus. Panna järgnevais lauseis koma, kuhu vaja!

S a d a m a s.

Juba eemalt paistavad meile aurikute korstnad nõöridest ehitud mastid suitsude joad ja võimsad tõstekraanad. Lähemale astudes näeme suuri laevu mitmesuguseid purjekaid venesid päästepaate ja lõbusõidu-lootsikuid. Sadamasilla ehk kai ääres seisavad nii hobu- kui ka mootorveokid.

Kõikjal käib kibe askeldus ning töö. Töölised laadivad tühjendavad tõstavad kannavad. Kostab kraanade ragin vintside ulgumine ja autode surin. Parajasti on tulnud sadamasse palju kaupa teistest vennasvabariikidest. Laaditakse autodele nii soola- kui ka suhkrukotte, tassitakse veokitele raudlatte torusid kivisütt ja mitmesuguseid muid kaupu.

Ei hommikul lõunal ega õhtul lakka töö sadamas. Vahel vastu öödki kõlab üle linna suure merehiiglase torisev vile

ja ta algab sõitu üle lahe üle avara mere mööda saartest mööda laidudest ja tuletornidest vastu kaugetele randadele.

40. Harjutus. Koostada koondlauseid, kus on: 1) mitu alust, 2) mitu öeldist, 3) mitu sihitist, 4) mitu määrust, 5) mitu täiendit!

41. Harjutus. Panna komad ja täita lüngad sobiva sõnaga!
 Kevad suvi sügis ja talv on Tint sulg vihud pliiatsid ja kriit on Kirsid ploomid ja kreegid on, aga porgandid peedid kaalikad ja naerid on Lehm lammas siga ja hobune on..... Kass ilves tiiger leopard ja lõvi on tuntud Inimene võib ujuda rinnuli (kuidas veel?). Eestis kasvatatakse tõugu veiseid. Põhja-Eestis on neli maakonda: Järvemaal on kolm linna: Tapa Põldohakas orashein põldsinep ja tõlkjas on meie kurjemad Süda kopsud neerud maks jne. on Eesti Läti ja Leedu on Nõukogude Liidu

LIITLAUSE.

42. Jälgida järgnevaid lauseid!

Lihtlauseid	Liitlauseid
1. <i>Auto sõitis mööda. Hobune hakkas lõhkuma.</i> (2 lauset)	1. <i>Auto sõitis mööda ning hobune hakkas lõhkuma.</i> (1 lause, aga 2 alust ja 2 öeldist)
2. <i>Kerge on lubada. Täita on palju raskem.</i> (2 lauset)	2. <i>Kerge on lubada, aga täita on palju raskem.</i> (1 lause, aga 2 alust ja 2 öeldist)

Lihtlaused

Liitlaused

3. <i>Isa kirjutab. Ema valmistab lõunat. Juku õpib. Väike Lea mängib nukku-dega.</i> (4 lauset)	3. <i>Isa kirjutab, ema valmistab lõunat, Juku õpib, kuid väike Lea mängib nukku-dega.</i> (4 alust ja 4 öeldist)
4. <i>Tuppa-tulija hõõrus käsi. Need olid külmad kui jää.</i> (2 lauset)	4. <i>Tuppa-tulija hõõrus käsi, mis olid külmad kui jää.</i> (2 alust ja 2 öeldist)
5. <i>Poisid mängisid jalgpalli. Higi voolas ojana.</i> (2 lauset)	5. <i>Poisid mängisid jalgpalli, nii et higi voolas ojana.</i> (2 alust ja 2 öeldist)
6. <i>Isa oli põllult koju tulnud. Ta töötab nüüd aias.</i> (2 lauset)	6. <i>Isa, kes oli põllult koju tulnud, töötab nüüd aias.</i> (2 alust ja kaks öeldist)

Mõtted, mis on lihtlausetes väljendatud, võib seada üksteisega tihedasse sidemesse ja ühendada üheks liitmõtteks. Siis liidetakse lihtlaused, mis neid mõtteid väljendavad, üheks terveks liitlauseks.

Seega liitlauseks nimetatakse niisugust lauset, mis koosneb kahest või mitmest lihtlauset, mis väljendavad ühe liitmõtte.

Lausete ühendamisel jäävad harilikult alles lihtlausete alused ja öeldised, mille järgi võib otsustada, mitmest lihtlauset antud liitlause koosneb. Umbisikulistes lausetes otsustame seda öeldise ja teda seletavate sõnade järgi.

43. Vaadelda järgnevaid liitlauseid ja nende tükeldamist lihtlauseteks öeldise abil!

A. Lapsed on kõrvuti:

Liitlause	Öeldisi	Lauseid	Lihtlauseid
Arst tuleb sinna, kuhu päike ei paista.	2	2	1) arst tuleb sinna 2) kuhu päike ei paista
Kas tuled kaasa või ma lähen üksi?	2	2	1) kas tuled kaasa 2) või ma lähen üksi
Kui Leili kuulis, et kinos läheb nii huvitav film, otsustas ta kah vaatama minna.	3	3	1) kui Leili kuulis 2) et kinos läheb nii huvitav film 3) otsustas ta kah vaatama minna
Tuba lubjati valgeks, uued ukсед-aknad tehti ette, ahi parandati ära, nüüd sai kodu hoopis uue ilme.	4	4	1) tuba lubjati valgeks 2) uued ukсед-aknad tehti ette 3) ahi parandati ära 4) nüüd sai kodu hoopis uue ilme

B. Laused on üksteisega põimitud:

Liitlause	Öeldisi	Lauseid	Lihtlauseid
Sügisel, kui päike hakkab madalamalt käima, jahenevad ilmad	2	2	1) sügisel jahenevad ilmad 2) kui päike hakkab madalamalt käima
Kui onu, kes eile linnas käis, koju saabus, tõi ta meile huvitava raamatu.	3	3	1) kui onu koju saabus 2) kes eile linnas käis 3) tõi ta meile huvitava raamatu
Kui Ahto, kes oli haiguse pärast puudunud, jälle kooli tuli, jätkas ta hoolega õppimist.	3	3	1) kui Ahto jälle kooli tuli 2) kes oli haiguse pärast puudunud 3) jätkas ta hoolega õppimist
Ühel vaikselt kevadpäeval, kui päike soojasti paistis, läksime isaga aeda ja võtsime mesipuu lahti, et järele vaadata, kuidas mesilased on talve üle elanud.	4	5	1) ühel vaikselt kevadpäeval läksime isaga aeda 2) kui päike soojasti paistis 3) ja võtsime mesipuu lahti 4) kuidas mesilased on talve üle elanud 5) et (saaksime) järele vaadata [öeldis on juurde mõeldav!]

Liitlause	Öeldisi	Lauseid	Lihtlauseid
Kui õppida, siis juba põhjalikult!	—	2	1) <i>kui (otsustame) õppida</i> 2) <i>siis (õpime) juba põhjalikult</i> [Öeldised puuduvad, on aga juurde mõeldavad.]

Tähele panna! Liitlauseid tuleb osata liigendada lihtlauseteks. Liigitamisel on kasulik meeles pidada, et öeldiste arv liitlauseis näitab, mitu lihtlauseid antud lauses on. Lausetes arv on ainult siis suurem öeldiste arvust, kui esineb lauseid, kus öeldis on juurde mõeldav.

44. Harjutus. Liigendada antud laused, koostades tabeli p. 43 antud eeskujul!

Vaenlased põgenesid, niipea kui nad märkasid punaväelasi. Tänapäev möödus rindel, ilma et midagi tähtsat oleks märgata. Sõdur, keda peeti juba kadunuks, ilmus kõigi rõõmuks äkki tagasi. Kui vaenlane märkas, et me püüame teda vasakult haarata, hakkas ta taganema. Meie kiirpaadid, mis olid lahesopis varjul, ründasid vaenlast ootamatult mere poolt. Õhtul hilja, kui olime kõik magama minemas, ilmus roodukomandör ja teatas, et veel täna peame alustama pealetungi. Kui lüüa, lööme otsustavalt.

Rindlause ja põimlause.

44-a. Võrrelda alljärgnevaid liitlauseid.

Rindlauseid

Laused on iseseisvad, üheväärsed, üksteisest sõltumatud, igauks võib esineda ka üksikult.

Korstnad suitsevad, masinad mürisevad, töölised töötavad, üha valmib uusi kaupu.

Merelt puhub vali tuul, küllap saame veel sadugi.

Praegu on mul käsil pioneeride koonduse organiseerimine, pärast katsun ka seinalehele kaastööd teha.

Põimlauseid

Üks lause sõltub teisest, seletab teist. Lauses on pealause (võib iseseisvalt esineda) ja kõrvalause (sõltub teisest ja seletab teda).

Kui käitised töötavad, valmib üha uusi kaupu.

Mererannal, kus asetseb väike kaluriküla, askeldas jõuk kalureid paadi ümber.

Istusime, et alustada koosolekut.

Kui Juku, kes täna vara tõusis, nägi, et naabripoiss oli juba ammu jõekaldal, valdas teda väike pettumus.

Liitlauseid võivad olla kas rindlauseid või põimlauseid.

Rindlause on niisugune liitlause, mis koosneb üheväärsetest, üksteisest sõltumata lausetest. Põimlause on niisugune liitlause, milles üks lause on sõltuv teisest, seletab teda.

Seda lauset, mis teisest sõltub ja teda seletab, nimetatakse kõrvalauseks. Seda lauset, mida kõrvalause seletab

ja mis ise ei sõltu mingist teisest lausest, nimetatakse pealauseks.

Näiteks: *Eesti rahvas näeb nüüd, et nõukogude valitsus on rahvavalitsus, kes hoolitseb kõigi töötajate eest.*

Pealause on *Eesti rahvas näeb nüüd*. Teda seletab kõrvallause *et nõukogude valitsus on rahvavalitsus*. Sellel kõrvallausel on veel omakorda kõrvallause, mis teda seletab — *kes hoolitseb kõigi töötajate eest*.

Lihtlauseid, mis moodustavad liitlause, on üksteisega seotud eriliste sõnadega (*ja, ning, aga, et, kui*) ja hääldamisel ühendatud häälega.

Vaadelda, kuidas hääldus muutub (tõuseb) esimese liitlause lõpul (*ja ees*) järgnevas liitlause: *Ants läks vara heinamaale niitma ja Maali tuli keskhommikul talle sinna järele.*

Koma liitlauseid.

45. Jälgida p. 42 toodud tabelis liitlauseid ja otsustada, kuidas on eraldatud ja kuidas on seotud laused üksteisega!

46. Eelmises punktis tehtud vaatluse ja varem omandatud teadmiste põhjal teeme järelduse:

Kirjas on liitlauseid lihtlauseite piirikohtad ilmtingimata tähistatud kas

- 1) komaga (*Anna põllule, põld annab sinule*),
- 2) sidesõnaga ja komaga (*Enne mõtle, siis ütle*), või
- 3) ainult sidesõnaga (*Vanaisa jutustas ja lapsed kuulasid huviga*) — nn. komata sidesõnad.

Sellest järeldame olulise komareegli:

Liitlauses tuleb lihtlausete piirikohad alati komaga tähistada, kui neid kohti ei seo komata sidesõnad ja, ning, ehk, ei — ega, või, nii — kui ka.

Kuna igal lausel on öeldis, siis otsustame öeldiste abil, mitu lauset on antud liitlauses, ning märgime lausete piirikohad komaga, kui neid ei seo just nn. komata sidesõnad ja, ning jne.

Lausete määramisel aitab meid muuseas ka õige tooni-pärane lugemine. Nimelt läheb meie hää lause õigel rõhutamisel enne koma viimast sõna ja pikkadel sõnadel viimaseid silpe hääldades natuke kõrgemaks, punkti puhul aga tunda-valt madalamaks. Samuti on koma kohal loomulik peatus ehk paus.

Kuulatada kõne tooni näit. järgmises lauses: *Kui me sinna saime* („saime“ läheb kõrgemaks), *oli rong juba ammu läinud* („läinud“ läheb madalaks). Kuid pikemate lausete puhul on meile abiks ikkagi öeldiste abil määratud lausete arv. Õige hääldamine aitab ainult kaasa lausete leidmisel.

47. Harjutus. Panna koma, kuhu vaja!

Kooliarst.

Ühel ilusal sügispäeval kui tunnid olid juba alanud tuli kooliarst meie kooli külastama. Tal oli käes kollakaspruun sumadan milles leidusid läikivad töövahendid ja mitmesugused arstimid. Kui ta oli valge kitli ülle tõmmanud algas ta õpilaste läbivaatust. Ta vaatles meie kehaehitust ja toitlust kuulas kopsu ja südant silmitses selgroo kuju ja vaatas üle meie kehaliikmed ning meeleorganid. Loomulikult hindas ta meie naha rõivaste ja jalatsite puhtust ning kontrollis kuidas hoolitseme oma hammaste eest.

Kõik õpilased vaadati läbi. Mõni oli halva kuulmisega mõni nõrga nägemisega mõni verevaene või jälle väikese kasvuga kuid enamik meist oli tugeva kehaehitusega terved lapsed keda arst rõõmuga vaatles.

Pärast vaatas ta üle kooliruumid internaadi kaevu kohad jäätmete kogumiseks jne. et saada ülevaadet meie sanitaarsest oludest.

Ta ütles et jääb meiega täiesti rahule et meist kasvavad terved tugevad puhtad ja kultuursed nõukogude kodanikud.

48. Harjutus. Lõpetada või täiendada allpool antud laused ja panna komad, kuhu on vaja!

Muidu talu mis talu aga Kui metsast koju saabusime Ta läks aeda et Juku karjatas sest Poiss kes istus esimeses pingis. Taat talutas härga kuna eit Lill mis õitses lokkavalt. Ta ootas millal Ta oli haige seepärast et Sõitsin merele sellele vaatamata et Niipea kui ta aialatile istus Kuni ta pärale jõudis Kus majake otse mere kaldal asub on

49. Harjutus. Koostada liitlauseid, sidudes liitlauseid sidesõnadega *et, kuid, kes, mis, sest, seepärast, kus, kui, kuidas, olgugi et, ilma et, niipea kui!*

Näidis: *Vaenlane kokkus väga, niipea kui meie katjuuša müristama hakkas.*

50. Vaadelda antud lauseid, jälgida koma asetust neis, silmas pidades ka öeldisi!

Sidesõna eraldab lauseid,
koma on

Sidesõna pole lausete piiri-
märgiks, koma puudub

*Kohkusin hirmästi, kui mät-
tal rästikut nägin hiilivat.
Ta hakkas tööle nii, nagu ta
oli sinna tulnud.*

*Leida ei puhanud kaua, vaid
hakkas jälle kirjutama.*

Vaata, kus alles on puu!

Poiss oli uhke kui noor kukk.

*Ta oli märg nagu veest välja
tõmmatud.*

*Klass oli hiirvaid, kostus vaid
sulgede mõnus krabin.*

Aga kus tema sellest hoolis.

Järeldus: Kui sidesõna pole lausete eralda-
jaks, ei esine ka koma selle sidesõnaga
ühenduses.

Ka võrdlussõnade puhul ei esine seepärast koma.
(*Parem pool muna kui tühi koor. Parem targa laitus kui
lulli kiitus jne.*).

51. Harjutus. Panna koma, kuhu vaja!

Meie rõõm oli suur kui kuulsime et homme minnakse
matkama. Laste suukesed liikusid kui väikesed veskid.
Küla oma väikeste majakestega kadus hämarikku. Ta vaat-
les mind kui mingit imelooma. Eemal lainetab rukkiväli nagu
mingi väike järv. Kui pärale jõudsime kuulsime et rong mil-
lega pidime Taevaskotta sõitma ei olnud veel sisse sõitnud.
Koitis juba kui teele mindi. Juhtus nii nagu arvasime. Kõne-
leja oli hoogu sattunud muutus üha vaimukamaks ega katkes-
tanudki oma kõnevoolu. Poiss oli hirmul ja värises kui haa-
valeht. Kõik kes osa võtsid Leningradi kaitsmisest on saa-
nud mälestuseks vastava medali. Võtke aga kohe labidad
ning hakake maad ümber kaevama. Aeg parandab haavad
aga jätab armid. Ta elab nagu hiir viljasalves.

52. Harjutus. Kirjutada 10 lauset, kus sidesõna ei seo lauseid ja seega koma ei esine!

(Sidesõna: *kui, aga, nagu, vaid, mis* jne.)

Näidiseid: *Ta naeris vaid selle peale. Andres oli muidu mees mis mees, ainult viinavõtmise vastu oli tal nõrkusi.*

53. Rahvajuttudes, vanasõnades jne. jäetakse vahel ka öeldis lauses ära. Sel puhul jääb lause ikkagi lauseks, sest öeldis on juurde mõeldav; ta on ainult lühiduse pärast ära jäetud. Endast mõista esineb siis liitlauseks ikka ka koma lause eraldajana. Näiteks: *Sööma ablas, tööle laisk.* (Pöördsõna „on“). *Mees kohe koju, kodus naine haige* („Mees ruttas kohe koju, kodus oligi naine haige“). *Inimene eksib sõna pealt, hobune nelja jala pealt. Kes mees ühest, see mees teisest. Hooletus ees, õnnetus taga. Panna koma, kuhu vaja!* jne.

54. Harjutus. Panna koma, kuhu vaja!

Rooste sööb rauda kurvastus südameid. Laisk ei pea leiba kinni virgal kõht ja kottki täis. Parem targa laitus kui lolli kiitus. Ära müü karu nahka enne kui karu käes. Mõnda juhtus tegijal magajal ei midagi. Tööl viha juur aga magus vili. Pill pika ilu järele lall laia rõõmu peale. Et tark olla tuleb hästi õppida. Söö mis küps räägi mis tõsi. Liikuv vesi läheb selgemaks seisev vesi pahemaks. Kuidas küli nõnda vili.

55. Harjutus. Panna koma, kuhu vaja!

T u u l i k.

Meie koduküla kingul asetseb tuulik mis on kõrge viiekordne ehitus. Viies kord moodustab veski pea mille külge on kinnitatud neli suurt tiiba. Tiivad mis kaetakse purjedega on nii pikad et ulatuvad paistma üle metsa kaugele merele kus nad on kaluritele maamärgiks. Tuulik aga ei lenda nende tiibadega vaid need panevad veski rattad ringi käima. Kuid veski sellest ikkagi edasi ei liigu vaid seisab

paigal kuigi tuul vuhistab tiibades ja mürin kostab kaugele. Rattad ja kangid panevad käima kroovimismasina, püülivalt-sid ja kaks paari veskikive mis jahvatavadki jahu. Neljandal korral asetseb suur pöör mida käivitab tuulejõud. Pööra abil tõstetakse viljakotid soovitud kõrgusse et vili juhtida kolusse kust see valgub kivide vahele. Kivid hõõruvad terad peeneks et neist tuleb pehme jahu millest tehakse leiba. Kui soovitakse veel peenemat jahu lastakse see üle liikuvate sõelade siis saadakse jahu millest saab head peentleiba. Päril püül aga tehakse püülimasina abil kus püülivalt-sid muudavad terad soovitud sorti püüliks.

(J. Reineti j.)

56. Ülesanne. Koostada vesiveski või auruveski kirjeldus! Jälgida hoolega, et kirjelduses oleksid komad õigel kohal!

57. Harjutus. Panna puuduvad komad!

Ära tee sündsusetut nalja.

Rein ja Kaarel kes olid vennad sõitsid kord raudteel. Noorem vend Rein vaatas tihti aknast välja ja imestas kuidas puud pöösad telefonipostid ja muud esemed aknast mööda kihutasid. Vanem vend hoiatas nooremat et see aknast välja ei vaataks sest muidu kaob müts ära. Rein vahtis aga ikka ja pistis pea läbi lahtise akna välja. Kaarel tahtis teda hirmutada tõmbas tal mütsi peast peitis selle selja taha ja hüüdis: „Müts läks!“ Rein hakkas nutma sest tal oli mütsist kahju. Kaarel lohutas nooremat venda: „Pole viga pigista silmad kinni ma vilistan sulle mütsi jälle tagasi!“ Rein pigistas silmad kinni Kaarel vilistas ja pistis mütsi mille haaras oma selja tagant Reinule pähe. Noorem vend rõõmustas väga.

Natukese aja pärast kui Kaarel tähele ei pannud viskas Rein meelega Kaarli mütsi vaguniaknast välja et näha kui-

das vend selle tagasi vilistab. „Kaarel Kaarel vilista! Ma viskasin mütsi aknast välja,“ hüüdis ta naeratades. Kaarel kohkus ära sest ta ei osanud mütsi tagasi vilistada.

OTSENE KÕNE JA JUTUMÄRGID.

58. Jälgida otsese kõne puhul esinevaid kirjavahemärke!

Ema küsis Jaanilt: „Kas su õppetükid on juba õpitud?“ — „Ei ole veel, ema,“ vastas Jaan. „Püüa peatselt valmis saada,“ ütles ema, „sest pärast läheme kõik koos kinno.“ — „See on tore!“ hüüdis Jaan ja jätkas virgasti õppimist.

Kokkuvõtteks: 1. Otseses kõnes antakse kõneleja sõnad edasi sõna-sõnalt (s. o. otse-selt).

2. Otsene kõne on jutumärkides.

3. Otsese kõne puhul esineb harilikult liitlause, mis koosneb kahest osast: ütleja sõnadest (otsene kõne) ja saatelausest, mis selgitab, kes kõneleja on. Saatelause võib olla lause algul (*Ema küsis Jaanilt:*), lause lõpul (*vas-tas Jaan*) või keskel (*ütles ema*).

4. Kui saatelause on lause algul, eraldatase see otsesest kõnest kooloniga; otsene kõne algab kooloni järelt suure tähega.

5. On aga saatelause lause keskel või lõpus, tuleb see otsesest kõnest eraldada komadega.

6. Otsese kõne lõpul seisev märk oleneb lause sisust (jutustava lause lõpul punkt, küsilause lõpul küsimärk jne.).

7. Jutumärkide kõrvuti sattumisel on nende vahel mõttekriips.

Kui tähistame otsese kõne loogilise joonega ~~~~~ ja saatelause sirge joonega _____, saame otsese kõne tarvitamise kohta järgmise skeemi (S — suur algustäht, v — väike algustäht).

Jutumärkide skeem:

Saatelause on algul S _____: „S ~~~~~.(?!)"

Saatelause on lõpul „S ~~~~~, (?!)" v _____.

Saatelause on keskel „S ~~~~~,“ v _____, „v ~~~~~.(?!)"

59. Ülesanne. Harjutada jutumärkide skeemi kasutamist rohkete suuliste näidetega, valides otseseks kõneks ka soov-, käsk-, hüüd- ja küsilauseid!

60. Harjutus. Panna puuduvad kirjavahemärgid!

a) Saatelause on algul.

1. Leili tõi emale korvitäie maasikaid ja ütles Nüüd emake keedame mitu purki head keedist 2. Onunaine andis Maiele kruusitäie piima ja naeratas Joo aga küll siis põsed lähevad punaseks 3. Õpetaja päris poistelt Kuidas õppimine läheb 4. Kui kell näitas lõunaaega hüüdis ema kartulivõtjaile Ae tulge sööma 5. Külavolinik küsis isalt Kas ühined kah homme meie punavoriga Homme kavatseme viia kartulnormi kogumispunkti

b) Saatelause on lõpul.

1. Tehke ruttu poisid me peame kell 4 juba rivis olema ütles seersant oma meestele 2. Kuhu te nüüd ruttate küsisin vastutulijailt 3. Tuld kõlas ohvitseri kindel käsk. 4. Tule sinagi pinginaaber kaasa kutsusin Hiljat 5. Millal saaksin

mahti teatrisse minna et kah „Saabastega kassi“ näha ohkas Linda.

d) Saatelause on keskel.

1. Mulle näib tähendas teine õngemees et täna pole meil kalaõnne hoopiski 2. Oota aga Fritsuke hüüdis punasõdur küll ma sind kõrvetan 3. Miks ei või vastas Juhan aga või sellega kibedat on 4. Kui ilus oli päev enne ärasõitu kodumetsas jutustas Anna oma kooliõele päike paistis nagu tahaks ta meelitada et ma linna ei sõidakski 5. Tohoo hullu mõtles vana Raismik viimaks pean siiasamasse öömajale jääma.

61. Harjutus. Panna puuduvad kirjavehemärgid!

Kool.

Kui väike Ats hommikul emaga turule läks tuli neile tänavanurgal Vello oma emaga vastu. Kuhu Vello nii vara hommikul läheb küsis Atsi ema. Kooli lähen vastas Vello. Vaata või kooli sõnas Atsi ema. Vello ema vastas Jah, mis muud kui kooli poiss sai suvel juba seitsmeseks.

Kui Ats emaga edasi sammus hakkas ta emalt pärima Ema kas kool on suur

Miks ta suur ei ole on küll vastas ema. Kas nii suur kui turg küsis Ats. Jäta nüüd oma pärimine keelas ema eks sa pärast Vello käest küsi!

Ats jääb wait aga mõne aja pärast küsib ta jälle Kas koolil aknad ka on Muidugi on Ja ukсед ka Kuidas siis muidu seletab ema eks seal ole kõik nagu toalgi Kas süng on ka koolis julgeb Ats küsida. Mis seal süngiga tehakse rumal poiss naerab ema.

62. Kordamisharjutus. Määrata antud lauseis lauseliikmed!

Hoiame, noored, oma kätes tulevikku! Rahulikult magasid pioneerid telkides. Päästjad võtavad kandraamid ja käsiapteegi ning ruttavad õnnetuskohale. Poisid, juba löikusmasin töötab põllul! Meie suurel kodumaal elab palju rahvaid. Otsin meetri riidet. Suured veemassid langesid kohiseses alla ja käivitasid vabriku. Nüüd, kallid noored, jätkame hoolega õppimist.

63. Kordamisharjutus. Alljärgnevas katkendis leida õigesti laused, asetada vastavad lõpumärgid (. ? !) ja panna kõik puuduvad kirjavahemärgid!

A l a t i v a l m i s !

Rahulikult magasid pioneerid laagris varsti pärast keskööd jooksis Põld kes telefoni juures vahti pidas hingpakil alla laagrisse ja hüüdis valvurile Elmar Pajurile kuule sina . . . külas on tulikahju Elmar võpatas oma unisest lonkimisest ja küsis mis sa räägid jah mingi maja põleb seal all ütles Põld tuleks kohe pealik äratada kärke hüppega olid mõlemad pealiku telgi juures ja paari hetke pärast oligi pealik Madar jalul mida nüüd kõigepealt teha kas äratada muretult magav laager aga nimelt sest pioneeride hüüdsõna lausub: pioneer on alati valmis ja aitab kus ta suudab veerand tunni pärast oli kogu laager jalul ja malev rivis malevapealik annab korraldused mida kaasa võtta ja kuidas toimida

Kui nad higistena metsa äärde jõudsid avanes nende silmile korraga kohutav pilt nõnda et kõik otse karjatasid suur osa külatänavast oli lausa leekides naised hädaldasid nutsid ja ringutasid käsi lapsed karjusid suures hirmus pioneervägi ilmus õnnetuskohale kindlas korras pealik ei rääkinud palju poisid taipasid kõike juba käte ja silmade viipeist ühed asusid kohe pritsi juurde teised hakkasid korrapidajaile abiks kolmandad kogusid nutvaid lapsi et need ei oleks päästjail jalus neljandad andsid esimest abi neile kes saanud vigastusi pio-

neerid töötasid vapralt ja ennastsalgavalt sest oli saabunud hetk kus võis teha midagi suurt ja väärtuslikku nad põlesid ihast teha mingi sangaritegu.

64. Kordamisharjutus. Panna puuduvad kirjavahemärgid!

K o n n j a h ä r g .

Konn nägi härga aasa peal ja mõtles kadeduses seal Kas mina vist ei saa nii suureks ka kui härg Ta kohe silmad punni a'as end puhus täis ja pungitas et pea märg! Siis teise konnaga ta hakkas rääkima Noh kallis krooksuja kui kaugel on mu järg kas olen suur kui härg Veel kaugel ähkija! — Konn jälle puhuma: Noh nüüd? Noh kuidas on Mis ikka — konn mis konn Ei siiski jäta jonnit ta vaid hakkab veelgi ähkima Ta kõigest hingest püüab ja hüüab No nüüd no vaata ometi kas paisusin ma pisutki Ei mitte sugu Kas pole lugu Et konnal oli kade meel siis ähkis puhkis kaua veel, ning viimaks suure valu sees läks lõhki kärvas kange mees.

J. Krõlov

65. Kordamisharjutus. Panna klambreis antud sihitised ühes juurdekuuluva määruse või täiendiga õigesse käändesse ja panna puuduvad komad!

Käisin vaevalt (kilomeeter maa) ära kui tundsin et olen väsinud. Fotograaf tegi meist (rida ülesvõtteid). Asetasime (see vaas) lauale. Ärge tõstke (see suur raske kivi)! Maitse-sin (vesi) selles tundus (hapu maitse). Tõin metsast (korvi-täis marjad). Ostsin kooperatiivist (viis vihik kaks pliiaats ja kolm sulg). Nägin (kolm tüdruk) jääll liugu laskvat. Loodan saada (parem koht). Mõtlen osta enesele (paar saapad). Ma võin (see summa) talle kinkida. Palun (see raamat) kohe tagasi tuua! Palun (see kiri) mitte ära saata! Te võite ju valida (teine muster). Volitan (sm. Oskar Allasild) minu (detsembrikuu palk) vastu võtma.

66. Kordamisharjutus. Muuta alljärgnevad laused jaatavasse kõnesse!

Käitise komitee ei pidanud möödunud nädalal koosolekut. Seda pakki polnud ta sinna unustanud. Nad ei valinud mind koosoleku protokollijaks. Lahing ei kestnud tervet päeva. Isa ei lõpetanud aias kaevamist. Ära kirjuta nii pikka kirja! Kas ma ei või oma sõpra sünnipäevale kutsuda? Ta ei pildunud lund tuppä. Nad ei kandnud kõiki leibu riulitele. Meie ei söönud leiba ega joonud piima.

67. Kordamisharjutus. Koostada koondlauseid, kus on 1) mitu alust, 2) mitu öeldist, 3) mitu sihitist, 4) mitu määrust, 5) mitu täiendit, 6) mitu ütet — igast liigist 2 lauset!

68. Kordamisharjutus. Koostada liitlauseid, tarvitades järgmisi sidesõnu: a) lause alguses: *kui, kes, kelle, keda, kellesse, kuna, et, nagu*, b) lause keskel: *kui, mis, mille, mida, millesse, millest, et, aga, kuid, ehk küll!*

Näidiseid: a) *Kui* sügisel kooli tulime, olid kooliruumid remonditud ja valgendatud. *Kes* hoolsasti õpib, jõuab hästi edasi jne. b) *Olime* väsinud, *kui* mängu lõpetasime jne.

69. Kordamisharjutus. Koostada lauseid, kus esineb komata sidesõnu (*ja, ning* jne.)!

70. Kordamisharjutus. Täiendada lüngad sobiva lausega!

1), kes meiega ühes tuli, 2), mis hommikul lainetas nii tugevasti, 3), kes istus esimeses pingis, 4), keda nägime maale sõitvat, 5), mis olid kaupadega rikkalikult laetud, 6), kellele anti vahvusmedal, 7), kust me praegu tulime, 8), kuhu meie praegu sõidame, 9), kellest juttu oli, 10) kellega ma tülli läksin, 11), kes võttis osa Tallinna vabastamisest, 12), kus me praegu viibime,

II. SÕNA JA TEMA KOOSSEIS.

TÄHENDUSLIKUD SÕNA OSAD.

Mõttelisest küljest jagunevad paljud sõnad osadeks, milledest igaühel on oma kindel tähendus. Näiteks sõna *kangelane* jaguneb kaheks osaks *kange-* ja *-lane*, sõna *käsitama* jaguneb kolmeks osaks *käsi-*, *-ta-* ja *-ma*. Täenduslik osa käsi leidub ka teistes sõnades: *käsi-line*, *käsi-k*, *käsi-te-lu*, *käe-nda-ma*, *kät-le-ma*, *käc-k* jne. Kõigil neil sõnul on tähendus, mis on seotud kuidagi sõnaga *käsi*, kuigi see sõnaosa ise ei ole igal pool ühekujuline.

Tüvi ja muutelõpp.

Üks ja sama sõna võib muutuda selle järgi, missugune tähendus tal on lauses, missuguste sõnadega ja kuidas ta on seotud. Kui meie sõnu sellest küljest vaatleme, siis näeme, et suurem jagu sõnu muutuvad nii, et neil võib kaks osa üks teisest eraldada. Esimene osa jääb peaaegu muutumata, kuna teine osa muutub, s. t. selle osa asemele võib teine, kolmas jne. astuda selle järgi, mida ta lauses teiste sõnadega koos väljendab.

Näiteks: *maja*, *maja-st*, *maja-l*, *maja-ga*, *maja-ta*, *maja-d*, *maja-de* jne. (*maja* jääb muutumata); *ela*, *ela-n*, *ela-d*, *ela-b*, *ela-me*, *ela-te*, *ela-vad*, *ela-s* jne. (*ela* jääb muutumata). Muutuvad (vahelduvad) sõnaosad väljendavad sidet ja suhteid sõnade vahel lauses.

Muutuvad sõnaosa, mis näitab sidet sõnade vahel, nimetatakse muutelõpuks.

Näiteks: *Õpetaja loe-b, õpetaja-d loe-vad; loe-b raamatu-t jne.*

Seda sõnaosa, mis jääb, kui muutelõpp ära visata, nimetatakse tüveks. Tüvi on sõna peamise tähenduse kandja.

Selleks, et leida sõnatüvi, on vaja tema muutelõpp ära visata. Näiteks sõnas *tegema* on tüvi *tege*, sõnas *ratas* — *ratta*, sõnas *käsitsi* — *käsi* jne.

On ka niisuguseid sõnu, mis ei muutu, nagu *ja, et, kui, ka* jne. Neil ei ole muutelõppu.

Eraldage antud sõnades joonega muutelõpp tüvest!

Selles artiklis räägitakse külvist, masinatest ja inimestest.

Juurtüvi ja liitüvi; juur ja liide.

Sõnad jagunevad juurtüvelisteks (ehk põhitüvelisteks) ja liitüvelisteks. Juurtüvelisteks nimetatakse niisuguseid sõnu, mis ei ole mingeist teistest sõnadest tuletatud. Näiteks: *töö, poiss, vesi, laud, nali, andma, tegema, võtma* jne.

Liitüvelisteks nimetatakse niisuguseid sõnu, mis on tuletatud teistest sõnadest. Näiteks: *tööline, poisike, vesine, laudkond, naljakas, andja, tegelema, võtlik* jne.

Ühest liitüvelisest sõnast võib tuletada teise, sellest kolmanda jne. Näiteks (sõnast *meel* tuletatud) liitüvelisest sõnast *meeldima* võib tuletada *meelitama*, sellest *meelitamine* jne., sõnast *tööstus* — *tööstuslik, tööstuslikkus* jne.

Nii tekib rida sõnu, mis üksteisest on tuletatud, mida nimetatakse sugulas- ehk ühepesakonna-sõnadeks.

Ühepesakonna-sõnade ühist osa nimetatakse juureks. Näiteks on sõnade *tööline, töökas, tööstus, töötama, töötleva* juureks *töö*; sõnades *lugemik, lugeja, loeng, loetelu* on juureks *luge-* ehk *loe-*.

Juurtüvi võrdub juurele. Liittüves on peale juure veel liide. Liiteks nimetatakse seda tähenduslikku sõnaosa, mis on juure järel ja annab temale uue tähenduse. Näiteks sõnades *emake, käeke* on liide *-ke*, sõnades *piduline, külaline, heinaline* — *-line*, sõnades *kirjanik, elanik, kodanik* — *-nik*. Ühel sõnal võib mitu liidet olla. Näiteks: *kanna-t-likk-us, suur-us-t-le-ma*.

Juure või liite ja muutelõpu vahel võib veel tunnus olla. Tunnus väljendab arvu, aega ja teisi sääraseid mõisteid.

Näiteks sõnades *maja-de-le, töolis-i-lt* on *-de-* ja *-i-* mitmuse tunnused; sõnades *teg-i-me, and-si-d* on *-i-* ja *-si-* mineviku tunnused; sõnades *ela-ta-kse, tööta-ta-kse* on *-ta-* umbisikulise tegumoe tunnus; sõnades *tee-ksi-n* on *-ksi-* tingiva kõneviisi tunnus.

71. Eraldada antud sõnades joonega juur, liide (või liited), tunnus ja muutelõpp!

punasele, südamesse, joonistamine, andekat, asjalik, lugejale, saarestikust, söökidega, töölistele, suurenes, koolitatakse, kasvatasime.

72. Tuletada antud juurtest liittüvesid!

kiri, söö-, mets, maja, käsi, tera, värv, õpi-

73. Kirjutada ühe juurega sõnad ühte rühma:

metsaline, pauk, maksuma, avama, arvuline, metsik, maks, paugutama, riik, mure, arvestus, ümber, arve, metsistuma,

muretsema, plaan, lennuk, metsastik, plaanitsema, murelik, planeerima, riiklik, maksja, lendur, ehtima, haridus, ehitama, harima, ehitus, hariduslik, lendama.

LIITSÕNAD.

Eesti keeles on hulk sõnu, millel on kaks või rohkem juurt.

Näiteks: *seltsimees, raudsepp, rauakaevandus, varsakabi, rukkilill, leivaahi, üksteistkümmend, hapukapsasupp* jne.

Sõna, millel on üks juur, nimetatakse lihtsõnaks. Sõna, millel on kaks või enam juurt, nimetatakse liitsõnaks.

Kaks või enam juurt moodustavad ühe uue sõna, millel on oma iseseisev tähendus, nagu *konnasilm, lapsepõlv, oinapea* jne.

Liitsõnad on: *mees, ühiskond, seltsiline, kirjanik, kauplus, mai, päev* jne.

Liitsõnad on: *maipüha, tööpäev, söömaminek, täitevkomitee, külanõukogu, noormees, julgustükk, viisaastak, lukksepp, magamistuba, söögisaal, piimapütt, kõrgahi, leivaküpsetaja, üksikasjalik, mißsugune, peaaegu* jne.

Liitsõnal on pearõhk tavaliselt esimese sõna rõhulisel silbil, kuna teisele sõnale jääb kaasarõhk. Liitsõnas muutub ainult viimane sõna.

Viimane sõna liitsõnas on põhisõna, esimene (eelmine) on täiend.

Sõnades *viljapeksmine, veoauto, piimanorm* on sõnad *peksmine, auto, norm* põhisõnad.

Viimasel ajal on hakatud suuremal määral sõnalühendeid tarvitama, iseäranis asutiste ja organisatsioonide pikkade nimetuste asemel. Need lühendid võivad olla:

1) Mitme sõna algtähed, mida loetakse nagu tähti, näiteks *EK(b)P* (E-ka-be-pe) — Eestimaa Kommunistlik (bolševike) Partei, *ENSV* (E-en-es-ve) — Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik, *NSVL* (En-es-ve-el) Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liit, *MTJ* (Em-te-jot) — Masina-traktori-jaam.

2) Mitme sõna alghäälikud, mis koos loetakse nagu sõna, näiteks *RET*.

3) Mitme sõna algosad, milles mõni osa võib ka täielik olla. Näiteks: *raikom* — rajoonikomitee, *komnoor* — kommunistlik noor, *kompartei* — kommunistlik partei, *algorg* — algorganisatsioon, *partorg* — parteiorganisaator jne. Viimaseid lühendeid tuleb eesti kirjakeeles täielikult välja kirjutada, nagu siin nende seletused näitavad.

74. Liitsõnad ühte ja liituvad teise tulpa kirjutada! Liitsõnades põhisõnale joon alla tõmmata!

Seltsimees, seltsiline, kirjandus, kirjakandja, söök, sööma-aeg, unimüts, unine, aurik, aurulaev, vedur, veovoorimees, pidulik, laulupidu, ühispõld, ühine, põllumees, peamees, perekas, perekond, peremees.

TÜVE ASTMEVAHELDUS JA LÜHENEMINE.

Sõnade muutumisel võime tähele panna, et sõna tüves võib häälikute muutumist ette tulla.

Näiteks: Puusepad ehitavad uut *lauta*. Puusepad ehitavad uue *lauda*. Lapsed sõid *leiba*. Lapsed sõid *leiva* ära. Mehed saagisid *kaske*. Mehed saagisid *kase* maha. Ma võtsin ühe *tüki* kooki. Seal oli kaks *tükki*.

Längkirjas sõnadel on tugev ja nõrk tüvi.

Astmevaheldus võib väljenduda:

1) Häälikute pikkuses

Tugev tüvi ülipikk häälik	Nõrk tüvi pikk häälik
<i>seppa</i> <i>särki</i> <i>toitu</i>	<i>sepa</i> <i>särgi</i> <i>toidu</i>

2) Häälikute arvu vahelduses

Tugev tüvi rohkem häälikuid	Nõrk tüvi vähem häälikuid
<i>jalga</i> <i>tuhka</i> <i>õde</i> <i>käsi</i>	<i>jala</i> <i>tuha</i> <i>õe</i> <i>käe</i>

Astmevahelduses kaduvad häälikud on *b* (*p*), *d* (*t*), *g* (*k*) ja *s*. Kui kahe täishääliku vahelt kaovad *b*, *d*, *g*, *s*, siis vaheldub

i — *e*-ga (*pidu* — *põud*)

u — *o*-ga (*lugu* — *lood*)

ü — *ö*-ga (*süsi* — *söed*)

Lühikesele täishäälikule järgneva *l*, *n*, *r* kõrvalt kaob *d* ja *m* kõrvalt *b* (*mulda* — *mulla*, *anda* — *anna*, *korda* — *korra*, *hamba* — *hammas*).

3) Häälikute vahelduses

Tugev tüvi b, d, g	Nõrk tüvi v, j, j.
<i>leiba</i>	<i>leiva</i>
<i>sõda</i>	<i>sõja</i>
<i>selga</i>	<i>selja</i>

Ainsuse nimetavas käändes on paljudel sõnadel tüvi lühenenud.

Näiteks: *laud, tool, kaks, lipp*.

Seda täishäälikut, millega lõpeb sõna ainsuse omastavas, nimetatakse *t ü v e l õ p p h ä ä l i k u k s*, mille järgi me sõnu *a-*, *e-*, *i-* ja *u-*tüvelisteks liigitame. Nii on *laud* *a-*tüveline, *kask* *e-*tüveline, *tükk* *i-*tüveline ja *lipp* *u-*tüveline.

75. Leida astmevahelduslikud tüved ja välja kirjutada! Antud tugevale nõrk ja nõrgale tüvele tugev juurde kirjutada!

On asju, mis meile silma torkavad. Need on suured aknad ja pikad sambad nende vahel. Siin on valge nagu väljaski. Ruutude taga õõtsuvad rohelised puuladvad. Hoone ümber on aed. Linn, kus vabrik asub, on aedlinn. Õhk on siin puhas nagu maalgi. Masinad töötavad kärata, sest müra mõjub halvasti tööliste närvidele.

III. HÄÄLIKUIST JA ÕIGEKIRJAST.

HÄÄLIK JA TAHT.

76. Laused koosnevad sõnadest, sõnad koosnevad häälikutest. Näiteks lauses

Varsti saabuvad oktoobripühad

on 3 sõna, neist sõna *oktoobripühad* on liitsõna, kuna ta koosneb kahest sõnast *oktoobri* ja *pühad*.

Sõnas *varsti* on 6 häälikut, sõnas *saabuvad* 7 häälikut; liitsõnas *oktoobripühad* on 12 häälikut.

Hääliku märgiks kirjas on täht.

77. Ülesanne. Selgitada, mitu häälikut ja mitu tähte on alljärgnevais sõnus!

Kõigis koolides valmistatakse oktoobripühade vastu. Õpitakse mitmesuguseid ettekandeid ja peetakse proove. Kõik on rõõmsad, sest pühad toovad nii palju meeldivat.

Näidis: *Kõigis* (6 häälikut, 6 tähte) *koolides* (7 h., 8 t.) jne.

78. Kõik tähed teatavas kindlas järjekorras moodustavad tähestiku.

Eesti tähestik ühes võõrtähtedega.

A a, B b, C c, Č č, D d, E e, F f, G g, H h, I i, J j, K k, L l, M m, N n, O o, P p, Q q, R r, S s, Š š, Z z, Ž ž, T t, U u, V v, W w, Ö ö, Ä ä, Õ õ, Ü ü, X x, Y y.

Võõrtähti, mida tarvitatakse eesti keeles võõrsõnade ja võõrnimede kirjapanemisel, on 10:

c(e), č(e), f, q, š(a), z(e), ž(e), w, x ja y (= üpsilon).

79. Ülesanne. Kirjutada tähestik (suured ja väikesed tähed) oma vihikusse!

80. Ülesanne. Leida maateaduse ja ajaloo õpikust nimetisi, kus esineb võõrtähti!

81. Ülesanne. Selgitada, missugused vene tähed vastavad ladina tähtedele c, č, š, z, ž ja ühendile tš ja štš. Kirjutada ladina tähtedega venekeelseid sõnu, kus esineb tähendatud häälikuid!

82. Harjutus. Koostada oma klassi õpilaste nimestik tähestikulises järjekorras, arvestades ühise esimese tähe puhul ka järgnevaid tähti!

83. Harjutus. Kasutades mingit sõnastikku (näit. *M u u g i* „Väikest õigekeelsus-sõnaraamatut“) leida järgnevate sõnade tähendus ja kolm esimest käänet!

uljas, šamott, tüün, žilett, ballaad, diplom, efekt, garantii, import, aktiivne, register, vasall, süžee.

84. Ülesanne. Tuletada meelde häälikute liigitlemist täis- ja kaashäälikuiks ja kriipsutada alla antud lauseis kõik kaashäälikud ehk konsonandid!

Kehvast suvest tuleb lahja sügis. Parteilised bolševikud on töörahva eesrindlikum osa. Marssal Žukov oli Suure Isa-maasõja silmapaistvamaid väejuhte.

HELILISED JA HELITUD HÄALIKUD.

85. Kaashäälikud ehk konsonandid jagunevad helilisteks (mille hääldamisel kostab heli *l, m, n, r, v, z, ž*) ja helituiks (mille hääldamisel heli ei kosta). Helitud kaashäälikud eesti keeles on *p (b), t (d), k (g), s, h, f, š*.

Panna tähele helitute häälikute kõrval esinevat tähte (kas on see *b, d, g* või *p, t, k*)!

lapsed, tantsida, katki, küpsed, kitsi, katke, uhke, raskendab, koeradki, sõtkusid, lootsikus, hetkel, Vööpsu, Haapsalu, kortsus, tušški, leibki.

Pidagem meeles: Helitute häälikute *b, d, g, p, t, k, s* ja *h, f* ja *š* kõrval kirjutatakse harilikult *p, t, k*.

87. Harjutus. Panna kriipsu asemele puuduv täht!

Teis—re—Jaanil kasvasid sel sügisel väga suured ka—sad. Sõi—sime loo—sikuga Lõpetaguse oja suudmesse, kus pa—sus roos—ikus pesi—ses palju linde. Pei—sime loo—siku roogude varju ja tõs—sime kim—sud—kom—sud kaldale. Siin—seal vil—satas linde roogude ladvus ja pöösas—e vahel. Tan—sis—leval sammul joo—sime Teis—re talu suunas, sest oli ilus sügispäev ning hõl—sasti edenes meie tee. Teis—rel is—us kor—susnäoline vanaemake u—sepakul ja kooris suuri kü—si õunu. Peagi saime ka—sakaubale ning sõi—sime taas koju. See oli huvitav ret—.

88. Vaadelda, kuidas sõnadele liitub liide -ki või -gi!

Liide -ki helitute häälikute järel	Liide -gi heliliste häälikute järel
õlg + ki = õlgki	kuu + gi = kuugi
leib + ki = leibki	kellele + gi = kellelegi
laud + ki = laudki	siin + gi = siingi
söök + ki = söökki	pall + gi = pallgi
kapp + ki = kappki	loom + gi = loomgi
latt + ki = lattki	pann + gi = panngi
kass + ki = kasski	naer + gi = naerggi
aitäh + ki = aitähki	krohvi + gi = krohvigi

Pidagem meeles: 1. Helitutele häälikutele liitub liide -ki, helilistele aga -gi.

2. Liite *-gi, -ki* puhul tuleb sõna välja kirjutada nii, nagu ta kirjutatakse ilma liiteta (ühtegi tähte ära jätmata) ja siis liita *-gi* või *-ki* vastavalt reeglile (*lattki, panngi, kukkki* jne.).

89. Harjutus. Asetada kriipsu asemele liide *-gi* või *-ki* ja panna puuduvad kirjavademärgid!

Tulid mehed tulid poisid viimaks kõndisid naised— rannale et vaadata võõraid mehi võõrast laeva ja muud—. Tugevaim mees— ei suutnud neile raskusile vastu panna. Osava hüppega vibutas orav— end lähemasse põõsasse siis lendasid siia kuldnokk— tihane— ja vana vares—. Ta läks— välja ega tulnud— tagasi. Suurest rõõmust unustlemata aitäh—. Kus on valgust seal on varju—. Nüüd see läheb— päris hea hooga. Ega ma unusta sind— kuna sina— pidasid mind omal ajal meeles. Külm sillutas järved jõed ja põhjatud rabad—. Põrutusest varises krohv—. Varsti jõudsime— kaldale kuid nüüd ei aidanud enam mis— sest olime täiesti sisse piiratud. Ometi— leiab tubli punaarmee-lane igale olukorrale õige lahenduse.

90. Harjutus. Liita antud sõnadele *-gi* või *-ki*!

pall, kübar, kübarat, kass, lind, lint, leib, seep, soov, õun, kuus, millele, kellega, millest, meid, trumm, narr, vaas, mul, tal, tall, kohv, plüüš, tuul, tuuled, plekk, kukerpall, kes.

Erandlik *b, d, g* helitute häälikute kõrval.

91. Harilikult kirjutatakse helitute häälikute (*b, d, g, p, t, k, s, h, f, š*) kõrval *p, t, k* (v. p. 85), kuid sellele juhisele on ka erandeid. Õnneks on need erandid reeglipärased, s. o. nad alluvad juhisele.

Vaadelda antud sõnades helitu hääliku kõrval kirjutata-vat tähte.

Sõna algvorm
(nimetav kääne või
ma-tegevusnimi)

S, k ilmub sõna muutmisel
helitu hääliku kõrvale

jalg
kärbes
kuldne
raudne
hüüdma
hoogne
sõudma
kartma
jooksma
andma
hoidma

jalgsi
kärbsed, kärbeid
kuldsed, kuldsele
raudsed, raudset
hüüdsin, hüüdke
hoogsasti
sõudsimine, sõudke
kartsid
jooksid
andsin, andke
hoidsin, hoidke

Juhis: Kui sõna muutmisel helitu häälik (s, k jne.) satub *b, d, g* kõrvale, jäävad *b, d, g* püsima, nagu nad algvormis olid (*püüdma* — *püüdsin*).

Enesest mõista püsivad ka sõna algvormis esinevad *p, t, k* sõna muutmisel muutumatult (*kartma* — *kartsin*).

92. Harjutus. Kirjutada kriipsu asemel *p, t, k* või *b, d, g*!

Hiilisime var—si vaenlase selja taha. Kuulipilduja tuli ei jäänu—ki enne vait, kui meie rühma mehed jõu—sid selle granaatidega vaikima sun—ida. Nüüd edenes rünnak hoo—sasti ja õhtuks olime umbkau—selt $\frac{3}{4}$ linna vabas—a—nud. Ärge kar—ke raskusi, vaid õppige neid või—ma! Tun—sime end väsinuna ja hei—sime puh—ama. Sõu—ke kiiremini, mehed! An—ke andeks, ma ei tah—nud teid sel—lega sugugi haavata. Võ—sime ette huvitava ma—ka (t, d?).

Läksime jal—si Paldis—i ümbrusse pankrannikule, et vaadelda sealset me—sikut, ür—set loodust. Hobulaenuspunktis töölised kün—sid tänavu 48 hektaari sügiskünda. Öises vaikus ei hääli—senud lin—ki. Toaõhk tundub sügisel um—sena, kui ei teos—ata küllal—ast tuulutust. Meie kool ase—ses tol ajal vanas kõr—sihoones, aga nüüd õpime suurepärases koolimajas. Nagu näh—ub sellest—i, areneb nõukogude elu jõu—sasti.

93. Harjutus. Koostada lauseid, tarvitades antud sõnadest käskiva kõneviisi mitmuse teist pööret!

kündma
hoidma
seadma
päästma
püüdma
leidma
kartma

Kündke kesa aegsasti, seega hävitate umbrohtu!

94. Vaadelda alljärgnevate liitsõnade õigekirjutust!

raud	— raudtee, raudplekk, raudsepp, raudpuur
king	— kingsepp, kingloom
plekk	— plekksepp, plekkkarp
umb	— umbsõlm, umbkaudne
õlg	— õlgkübar, õlgkatus, õlgkate
hüüd	— hüüdsõna
alg	— algkool, alghäälik
kesk	— keskkool, keskküte jne.

Juhis: Liitsõnad kirjutatakse nii, nagu need liitsõnad, millest liitsõna koosneb, muutmata ja ära jätmata ühtegi tähte.

95. Harjutus. Tuletada liitsõnu antud sõnadest!

kiir (+ rong, + marss, + käskjalg), *sulg* (+ padi, + kaal, + kerge), *vask* (+ katel, + kraan, + toru), *laud* (+ põrand, + kast, + tahvel, + barakk), *mansard* (+ kord), *täht* (+ tähelt, + saadetus, + kiri), *kohtu* (+ kutse, + uurija), *raud* (+ tee, + sepp, + kast, + bassein, + tala), *kott* (+ pime), *suur* (+ rätt, + riik), *umb* (+ sõlm, + tänav).

Näidis: *kiirrong*, *kiirmarss* jne.

96. Harjutus. Täita lünk õigesti!

kär—sed sumisesid, rau—sed väravad, kul—set sõrmust, Rau—sepa Erna, Siberi rau—tee, võ—ke raamatud kaasa, igakül—set arengut, täi—ke toober veega, sea—ke kõik korda, lah—ised aknad, kan—sime haavatut, kahejal—sed olevused, nad kaebasid ja kur—sid, nu—sid haledasti, hüü—sime valjusti, hõi—asid rõõmsasti, lo—sakad taimed, üks—i ei sünni targana, kin—sepp parandab kingi, nüü—sel ajal, hundid mur—sid, lei—sin noa, lõh—ised ja kat—ised käed, hoc—sad toimetused, ümberkau—sed elanikud, hur—sik ehk majahütt.

HÄÄLIKUTE PIKKUS EHK VÄLTUS.

97. Võrrelda jämedalt trükitud häälikute vältust ehk pikkust, hääldades tabelis antud sõnu valjusti. Koostada suuliselt lauseid, milledes esineb antud sõnu samavältuseliste häälikutega.

I välde (lühike häälik)	II välde (pikk häälik)	III välde (ülipikk häälik)
<p>Täna juhtus huvitav nali. Kuri koer ei haugu palju. Keda teie otsite? Naabrid kolivad homme.</p>	<p>Meil kasvasid suured kaalid. Kuuri uks on kinni. Täna keedeti jahuputru. Koolimaja ehitati a. 1946.</p>	<p>Sõin maitsvat kaali. Kandke puud kuuri! Vesi hakkas keema. Lapsed lähevad kooli!</p>
<p>Lina kasvab põllul. Küla lõpus on üksik vare.</p>	<p>Meie linnad kasvavad jõudsasti. Kinnita oda uue varre otsa.</p>	<p>N. Liidus on viis kangelaslinna. Kas oskate teha vurri?</p>
<p>Hobuse kabi on haige. Hanesulgedest padi on pehme. Esimene vagu on raskeim.</p>	<p>Kapi uks on kinni. Lati otsa kinnitati lipp. Teri oli paari vaka osa.</p>	<p>Toas on kaks kappi. Vajaksime veel latte. Kooperatiivi viidi 5 vakka kartuleid.</p>

Kokkuvõte: 1. Häälikud võivad esineda kolmes pikkuses ehk vältes.

2. Lühike ehk I välde kirjutatakse ühekordse tähega.

3. pikk ehk II välde ja ülipikk ehk III välde kirjutatakse kahekordse tähega (välja arvatud *p, t, k* välted).

4. *p, t, k-l* on võimalik kirjas märkida kõik kolm välde: I valde — *b, d, g*; II valde — *p, t, k*; III valde — *pp, tt, kk*.

98. Harjutus. Koostada lauseid, kus esinevad kõigis kolmes vältes need häälikud, mida tabelis toodud ei ole, nimelt *i, õ, ä, ö, ü, l, m, s, j, v*!

Tähele panna: *h-l* ja *v-l* on ainult I ja III valde (*kivi* — *kivvi*, *keha* — *kehha*), *j-l* märgitakse samuti I ja III valde, ehkki kolmas valde hääldatakse *ij* (*maja* — *majja*, viimane hääldatakse *majja*).

99. Harjutus. Määrata jämedalt trükitud hääliku valde!

Hommiikul ruttavad töölised tööle: kes põllule, kes vabrikusse, kes merele. Mäe veerul kasvab jässakas mänd. Tiguronib piki keppi. Püssipauk kajas läbi laane. Läki nüüd seeni otsima, tänavu on ilusad seened. Lapsed on väledate näppudega. Varsti katab lumi maad nagu valge samet.

Näidis: Hommiikul (*m* — II v.) ruttavad (*t* — III v.) jne.

100. Jälgida antud sõnade õiget kirjutusviisi, hääldada need õigesti ja pidada meeles nende kirjakeelne kuju!

<i>l, m, n, r</i> on I vältes	<i>l, m, n, r</i> on II vältes
talitama, talitus talutama (juhtima, teed näitama) amet emis koma ometi	Tallinn, tallinlane tallutama (taldu alla lööma) tellingud telliskivi hommik kummardama

I, m, n, r on I vältes	I, m, n, r on II vältes
samet	ümmargune
samuti	hunnik
sumadan	kannikas
kuni	lännik
seni	sõnnik
vanik	hurraa
erutama	ärritama
koridor	varrukas

101. Harjutus. Koostada lauseid, kus esinevad p. 100 antud sõnad!

Väldete erandlik kirjutamine.

102. Väldete vaatlemisel tegime kokkuvõtte, et kolmas välde nagu teinegi märgitakse kahekordse tähega. Ometi on eesti keeles rühm sõnu, kus sõna lõpul olev kolmandavälte häälik kirjutatakse ühekordselt. Vaadelda allpool antud tabelis olevaid sõnu ja võrrelda neid omavahel!

ma ehk mina	ma õpin	maa	maa on märg pimedas ei saa õp- pida
sa ehk sina	sa õpid	saa	
me ehk meie	me õpime	mee (sõnast mesi)	jõime head mee- jooki
te ehk teie	te õpite	tee	pikk tee; ära tee haiget!
mu ehk minu	mu vend on õpe- taja	muu	muu asi mind ei huvita
su ehk sinu	su õde käis meil	suu	mu suu on natuke haige

ja	pioneerid ja komnoored	jaa ehk jah	„Kas sõidad ka?“ — „Jaa.“
mul ehk mi- nul	mul on kaks venda	mull	ilus seebimull
tal ehk temal	tal on palju tööd	tall	tall mäab kenasti
kel ehk kellel	kel tööd,	kell	kell tiksub
sel ehk sellel	sel leiba	sell	sell on kaupluses
tol ehk tolel	tol poisil vedas	toll	kaubale määrati toll
tas ehk temas	tas on kavalust- ki	tass	kohvitass, alustass jne.
tos ehk tolles	tos mehes on vä- he jõudu	toss	ära ole tossikene!
las ehk lase	las ta läheb pea- legi!	lass	võeti lassiga piima kaasa
kas	kas oled söö- nud?	kass	kass on koduloom

Peale eelesitatud sõnade kirjutatakse ühekordse lõpphäälikuga veel: ta (=tema), ju (=juba), ka, sul (=sinul), mil (=millal), mus (=minus), sus (=sinus), kus, kes, mis, on, man (=juures), et ja kõik h-lõpulised abisõnad: jah, ah, oh, noh, säh, aitäh jne.

Ka sõna nad kirjutatakse ühekordse a-ga.

Juhisepäraselt kirjutatakse aga sõnad: see — need, too — nood ja küll.

103. Ülesanne. Seletada, millega on põhjendatud sõnade ma, sa, mul, sul jne. erandlik kirjutamine!

104. Harjutus. Kirjutada klambreis olevad tähed ühe- või kahekordselt, nagu on nõutav!

Ke(1) king pigistab, kü(1) see ütleb. Kanaku(1) viis mu(1) tänavu sa(m)uti kõik kanapojad ära. Ta(1) pole täna ka(n)ikat leibagi kaasas. T(e) tööd töö-ajal, aja ju(t)u ju(t)u-ajal! Ke(1) janu, se(1) jalad. Vana tornike(1) köhis oma kivisest rinnast kaksteistkü(m)end pauku. E(r)utatult ja ä(r)itatult käisid reisija(d), su(m)adanid ja kohvid käes, kuni vastu ho(m)ikut alles saabus omnibus. Oktoobripühadel oli m(e) kooli esikülge ehitatud va(n)ikutega. M(u) onu võitis laenupiletiga päris hu(n)iku raha. Ei nüüd m(u) asi aita, kui tuleb minna mu(1)gi abiks, ku(n)i tugevamaid tuleb. Hu(r)aa! võit on meie. Meie pealinnas Ta(1)innas käib hoogne taastamistöö; kerkivad te(1)ingud ja valmivad hooned, veerevad te(1)iskivi-, tsemendi- ja lubjakõormad. Et se(1)es töös aga saavutada suuremat pinget, ei s(a) põllumees jääda ükskõikseks: m(a) annab linnale leiva, linn m(a)le kõik m(u). Kü(1) siis näete, mi(1)ine on m(e) m(a) viis-aastaku lõpul!

105. Vaadelda ülipika hääliku kirjutamist kaashäälikute ühendis (konsonantühendis)!

<p>Ülipikk kaashäälik täishääliku kõrval on kahekordne</p>	<p>Ülipikk kaashäälik, moodustades kaashäälikute ühendi, on ühekordne</p>
<p>vapper leppima lõpp täpp lipp nukker linn kass võtta, võttis vallad, hammas jne.</p>	<p>vaprad leplik, leplikkus lõplik, lõpmatu täpne lipnik, lipkond nukrad, nukralt linlane, tallinlane kaslane võtma, võtsid, vastuvõtlik valda, hambad, homsed jne.</p>

Juhis. Konsonantühendis kirjutatakse kõik tähed harilikult ühekordselt.

106. Erandlikult kirjutatakse kahekordselt ülipikk *s*, kui ta esineb *l, m, n, r* järel (kuigi ta moodustab ka konsonantühendi).

II välde, <i>s</i> jääb ühekordseks	III välde, <i>s</i> on kahekordne ka konsonantühendis
pulsilöök, valsisamm simsi äärel, simsid avansisummad punaväelased marsivad õuel marsitakse	tantsin valssi, katsun pulssi värvin ahju simssi saime avanssi marss, orkester mängib marssi lõbus on marssida

Tähele panna! *s* ei ole ülipikk ja kirjutatakse ühekordselt sõnades *kõrs*, (lille) *vars*, *pars* (om. parre), *õrs* jne.

107. Harjutus. Kirjutada klambreis olev täht ühe- või kahekordselt, nagu on nõutav!

Kui kevadel õitsesid ko(p)lis toomingad, siis oli seal hea joosta ja hü(p)ata. Keset va(l)da asetseb suur pi(k)lik hoone. Sõdurid mar(s)isid uhkel mar(s)isammul tribüüni eest mööda. Arve kohaselt tuleb maksta kuu(s)ada rubla ja nelikü(m)end kop. Kui anda kuuskü(m)end kü(m)nerublalist ja neli kü(m)nekopikalist, siis on vist õige. Ostsime liitri kir(s)e. Rahvatantsijad tantsisid viru val(s)i ja jooksupolka. Fajan(s)nõud on odavamad kui portsela(n)õud. Jõime paar klaasi mor(s)i, tantsisime ühe val(s)i ja siis lahusime peolt. Meil on ho(m)seks palju tööd, sest ho(m)e on kuus tu(n)di. Miks istud nii nu(k)ralt? Orjaajast on säilinud palju nu(k)-

raid rahvalaule. Küsimus jäi lõ(p)likult otsustamata. Oktoobripidustuste lõ(p)sõna ütles direktor. Seinalehes ilmus huvitav arti(k)el spordiko(1)ektiivis sügisesest tegevuskavast. Olen kirjutanud seinalehele mõne arti(k)li. Arst katsub haige pul(s)i. Ta(1)i(n)a ja Nai(s)aare vahe pole suur. Hulk ta(1)i(n)lasi sõitis Piritale kaunist puhkepäeva veetma. Meie hobusel on noor var(s).

108. Harjutus. Kirjutada 1) mitmuse nimetav ja omastav sõnadest *märss, varss, simss, kirss, vars, kõrs, seanss*, 2) kindla kõneviisi olevik ja *da*-tegevusnimi sõnadest *marssima, porssima*, tarvitades neid muuteid lausetes.

PIKK TÄISHÄÄLIK JA DIFTONG.

109. Kaks isesugust täishäälikut kõrvuti moodustavad kaksiktäishääliku ehk diftongi.

Näiteks lauses

Aias õitsevad õunapuud

on *ai, õi, õu* — diftongid ehk kaksiktäishäälikud.

110. Panna tähele, missuguses sõnas on diftong *ai, oi, äi*, missuguses *ae, oe, äe!*

ai, oi, äi	ae, oe, äe
kaine, laine, naine painutama, painduma, aiva oinas, oigama päike	aed, kaebama, kaenal laen, laenama, vaenlane koer, poeg päev, päevik, päevitama

111. Panna tähele, missuguseis sõnus on ää, missuguseis ea ja missuguseis võib nii või teisiti (kas ää või ea)!

Õige ainult ää	Õige ainult ea	Võib olla ea või ää
<i>hää, häälik</i>	<i>pea (= varsti)</i>	<i>hea e. hää</i>
<i>hääldama</i>	<i>peatselt</i>	<i>pea e. pää</i>
<i>päästma</i>	<i>peatama, peatuma</i>	<i>peal e. pääl</i>
<i>rääkima</i>	<i>seadma, seadus</i>	<i>pealik e. päalik</i>
<i>väärt</i>	<i>teadma, teadus</i>	<i>seal e. sääl</i>
<i>pääsema</i>		<i>teal e. tääl</i>

Pidagem meeles! Sõnus, kus võime kirjutada soovi kohaselt ea või ää, tuleb ikkagi tarvitada järjekindlalt kas ea või ää kõigis sõnus, mitte läbisegi.

112. Panna tähele, kuidas kirjutatakse järgmisi sõnu!

hõõruma, kõõm, lõõts, mõõk, põõsas, rõõm, sõõm, sõõrmed, võõras, õõtsuma.

Kõigis neis sõnades esineb pikk vokaal õõ.

Diftong õe esineb sõnus nõel, sõel, õel.

113. Jälgida, kuidas kirjutatakse järgmised sõnad!

hüüdma, küünal, küürima, küüs, lüüa, müüma, müür, püüdma, süü, süütama, tüürima jne.

Kõigis eestikeelseis sõnus kirjutatakse alati üü, kuigi seda hääldatakse tihtilugu üi. Meeles tuleb pidada, et võõr-sõnades tuleb ka hääldada üü (mitte üi): *füüsika, plüüš, revüü* jne.

114. Harjutus. Kirjutada kriipsu asemel, nagu on nõutav!

a) e või i

La—ne veereb la—ne jälil. Va—nult kostab pillihääl. Ei va—n ega sõjakära suuda noorusrammu pa—nutada, kui

seda juhib õ—lis patriotism. Ärge kurtke ega ka—vake!
Laastutuli ja la—nuleib ei kesta kaua. Ka ärevatel aegadel
juhtigu meid ka—ne mõistus. Möödus palju pä—vi. Mõnus
oli pioneerilaagris mererannal pä—vitada.

b) õ või e

Poisidki peavad oskama sokke nõ—luda. Rõ—m oli vaa—
data, kuis traktor kündis põ—sastega kaetud uudismaad.
Mesilased, herilased ja kimalased nõ—lavad. Krohvikruus
tuleb enne sõ—luda. Kalevipoeg tellis Soomest mõ—ga.
Võ—rad peatusid võ—rastemajas. Lõokesed lõ—ritasid
taeva all. Õ—la õnn ei õitse. Küll täna lõ—tsub tuul!
Õ—nsasse puusse lendab vahel mesilassülem.

c) ää või ea

Laulutund algas h—leharjutustega. Kui pillid h—lde
s—ati, kõlas esimese numbrina Aleksandrovi „Kantaat Sta—
linist“ koori ja orkestri h—l koosmängul. R—kige õiget ema—
keelt, h—ldage sõnu õigesti! P—stepaadid p—sevad vaevalt
sellele kariderikkale kohale. Eesti keeles on üheksa täis—
h—likut. S—rane s—dus ei kehti nüüd enam, et keegi saaks
tööta süüa. Kiigu, mu paadike, kiigu vee p—l, kõla, mu lau—
luke, kõla, mu h—l! P—stke endid ja oma seltsimehi!

d) ü või i

Kes oli sü—di? Pü—dke hoolsasti edasi! Kes teist oskab
paati tü—rida? Mü—ja oli tuntud. Nü—dsel ajal on elul
teine hoog. Inimesel on kü—ned (ains. nim. kü—s), aga
loomal kü—nised. Heinamaale ehitatakse kü—nid (a. nim.
kü—n).

MURDELISTEST JA VÕÖRAPARASTEST VORMIDEST.

115. Sageli tarvitatakse kõnes ja kirjas sõnu ebaõigel
kujul. Peamiselt on niisuguste vigaste keelendite põhjuseks

mingi võõrkeel, mis eesti keelt on mõjutanud, või jälle kohalik murdekeel. Märgime siin mõningaid keelevigu, millistest tuleks kõigil eesti keelt kõnelejail hoiduda.

Em kinkis *Virvele* sünnipäevaks uue pluusi (mitte pluuse). *Ma* oskan mängida mandoliini (mitte mandoliinet) ja *kitarri* (mitte *kitarret*). Siin maanteel on kardetav kurv (mitte kurve), mida tuleb mootorsõidukeil eriti silmas pidada. Joonistasin legaali abil toreda kurvi. Igas pumbas on harilikult liikuv kolb (mitte kolbe). Aurumasina kolvi völli parandati. Tugevajõulisil mootoreil on harilikult mitu kolbi. Isa ostis meile grammofoni (mitte gramafoni). Raudteel ja trammil on konduktor (mitte kantuktor), kes kontrollib (mitte kantrollib) pileteid. Nõukogude Eesti asetseb Euroopas (mitte Öiroopas ega Evroopas ega Jevroopas). Palun, ulata mulle see taldrik (mitte taldrek). Seinalehest ilmub peatselt uus number (mitte nummer ega numbär). Kalakombinaadis ehitati uus kelder (mitte keller). Kuhu sa lähed (mitte Kus sa lähäd?)? Panin mütsi pähe (mitte pähä). Vigu on vähe (mitte vähä) jne.

116. Ülesanne. 1) Koostada jutuke või lauseid, kus on tarvitatud p. 115 antud keelendeid õigesti!

2) Koguda teisi teie ümbruses kõneldavas üldkeeles esinevaid keelendeid, mis kirjakeelest (s. o. õigest hääldamisest, muutmisest jne.) erinevad, ja arutada need klassis emakeeleõpetaja kaasabil läbi!

SILP JA SILBITAMINE.

117. Sõnad koosnevad silpidest. Silp on sõnaosa, mille hääldame ühe hingamistõukega. Tavaliselt me hääldame niivõrd kiiresti, et selliseid hingamistõukeid, silpe ei märka. Teraval jälgimisel on nad aga selgesti

eraldatavad. Kui käe hästi suu lähedale paneme ja *papa* ütleme, siis tunneme kaks õhutõuget. Veel selgemini eraldame silpide vahet lauldes. Näit. *Vaikne kena kohakene* jt.

Silbis peab olema täishäälik või diftong, muidu pole antud häälikute rühm silp.

Täishäälikute ja diftongide summa määrab silpide arvu antud sõnas.

Näiteks: *jä-re-le-mõt-le-ma-tuid*, *õu-na-ai-as*, *üks-kõik*, *o-ma-le*.

Silbitamisreeglid.

1) Üksik kaashäälik täishäälikute vahel kuulub järgmisse silpi: *o-ma-de-le*, *ka-tan*, *se-pa*, *ku-ke*, *õi-get*.

2) Kahekordselt kirjutatud kaashäälikud lähevad lahku: *kan-nid*, *kel-lad*, *sep-pa*, *kuk-ke*, *kat-tuvad*.

3) Konsonantühendis kuulub viimane kaashäälik järgmisse silpi: *lan-ge-sid*, *kand-si-me*, *korst-nad*, *kort-sus*.

4) Pikk täishäälik ja kaksiktäishäälik ehk diftong silpideks ei jagune: *maa-le*, *öö-sel*, *õun*, *käed*, *teab*, *kao-vad*.

5) Liitsõnades eraldatakse silbitamisel lihtsõnad: *kesk-kool*, *tiib-kla-ver*, *to-ru-kraav*, *ki-lo-gramm*.

6) Rahvusvaheliste sõnade silbitamisel kehtivad samad reeglid, mis eestipäraste sõnade puhulgi: *di-rek-tor*, *Ok-toob-ri-re-vo-lut-si-oon*.

118. Harjutus. Silbitada (püstkriipsuga või sidekriipsuga) järgnev pala!

Võidupäevade laul.

Mõtted kannavad tulest ja tuhasta
lahingusuitsust ja vingust
juba päikesehella ja puhast
võidupäevade hingust.

Ahervartel on tuleva usu
kasvavat töökäte virkust,
iga korstnajalg, varisend rusu
peidab ju varjatud kirkust.

Juba tõrvakat männipuud tahub
kirves ja laulavad saedki,
küllap siia me kodunurk mahub,
köögiljude aedki.

Küllap praksuvad jällegi halud
hubaselt õhtuti lõukas,
kaovad mured ja vaibuvad valud
— kõik, mis hätta kord tõukas.

Meie teind enne ei väsi,
hooned kui uued kõik saavad,
kuni töökas ja hoolitsev käsi
ravib viimased haavad.

Ralf Parve

Sõnade poolitamine.

119. Sõnade poolitamine ühelt realt teisele viimisel toimub ainult silpide kaupa, s. o. poolitamisel ei saa silpi poolitada. Kui oskame õigesti silbitada, ei tee ka poolitamine raskust. Poolitamisel peetagu veel silmas:

1) Ühetähelist silpi ei jäeta üksi ei rea lõppu ega realgusse (ei saa poolitada seega sõnu: *i-sa, lau-a, e-ga*).

2) Kui ühetäheline silp asub sõna keskel, jääb ta rea lõppu (seega poolitada *teie-ga*, mitte *tei-ega*; *leiu-tama*, mitte *lei-utama*).

120. Harjutus. Kirjutada järgnev pala vihikusse ja eraldada püstkriipsudega kohad, kust võime sõna poolitada.

Lennuasjandusest Nõukogude Liidus.

Kuigi aastal 1913 ehitati Venemaal esimene neljamootoriga lennuk maailmas, mis tõstis kuusteistkümmend inimest, oli Tsaari-Venemaa tehniliselt maha jäänud ega suutnud luua endale tugevat lennuväge. Vene lennuväe tõeline arenemine algas alles Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võidu järele, mil Lenin ja Stalin omistasid suurt tähelepanu lennuväele. Sest ajast peale on lennuvägi ja õhutransport Nõukogudemaal tohutult arenenud. Ta on ületanud ka kapitalistlikud maad lendude kauguse, kõrguse ning kiiruse poolest. Maailma pikimad õhuliinid (üle 116 000 km) on NSVL-is. Nende võrk ühendab tihedalt Liidu Euroopa-osa tööstuskeskusi ja ulatub ka Kaukaasiasse, Kesk-Aasiasse ja Kaug-Idasse. Nõukogude lennuvägi andis Suures Isamaasõjas purustavaid lööke fašistlikele armeedele ja aitas tõhusalt kaasa vaenlase täielikule alistamisele.

(J. Käisi j.)

ASTMEVAHELDUS.

121. Võrrelda jämedalt trükitud häälikuid sama sõna eri vormides!

jutt, ajas juttu
karp, karpide kaaned
uppuda, uppsid

jutu lõpp, huvitava jutuga
karbi äär, karbist
upub, upuvad

leht, lehte, lehtedesse
üle parda, laeva pardal
hambad, hambaid
leiba
rada, radadel

lehe, lehele, lehest
värvib parrast, nende parraste
hammas, hammast
leiva
raja, rajal

Nagu neist näiteist nähtub, võib ühes ja samas sõnas esineda mõni häälik erinevas pikkuses (*seppa* — *sepa*), muutmisel kaduda (*lehte* — *lehe*) või teiseneda (*leib* — *leiva*). Sellist häälikute esinemist kahel kujul ühe ning sama sõna eri vormides nimetatakse astmevahelduseks. Sõna seda vormi, milles muutuv häälik on pikem või kaduv häälik on alles, nimetame tugevaks astmeks; sõna seda vormi, kus muutuv häälik on lühem või kadunud, nimetame nõrgaks astmeks.

122. Võrrelda allpool antud sõnu omavahel!

Astmevahelduslikud sõnad	Astmevaheldusetud sõnad
sõber, sõbra, sõpra käpp, käpa, käppa mõte, mõtte, mõtet leppima, lepin, leppida hüppama, hüppan, hüpata	summa, selle summa, summat, ema, selle ema, seda ema maa, maale, maad vanker, vankri, vankrit inimene, inimese, inimest

Kuidas määrata, kas sõna on astmevahelduslik?

Sõnadel, mis käänduvad, võrdleme nimetavat, omastavat ja osastavat käännet (*sepp*, *sepa*, *seppa*).

Sõnadel, mis pöörduvad, võrdleme *da*-tegevusnime ja kindla kõneviisi olevikku (*hüpata*, *hüppan*).

123. Harjutus. Koostada antud sõnadest tabel allpool antud kujul ja määrata, kas sõna on astmevahelduslik või mitte!

Antud sõna nimetav kää- ne või ma- tegevusnimi	Ains. omastav või kindla kv. olevik	Ains. osastav või da- tegevusnimi	Otsus
<i>vald nimi</i>	<i>valla nime</i>	<i>valda nime</i>	astmevahelduslik astmevaheldu- setu
<i>töötama</i>	<i>töötan</i>	<i>töötada</i>	astmevaheldu- setu
<i>tõmbama</i>	<i>tõmban</i>	<i>tõmmata</i>	astmevahelduslik

Jätkata tabelit järgmiste sõnadega:

kahju, lukk, hammas, sõbrad, aed, rake, mätas, õppima, aitama, hüppama, lükkama, õpetama, pakkidega, linna, auto, rukis, hapu, õmblema, saatma, murdma, pilte, pappi, lonkama, kirjutama.

124. Ülesanne. Leida 20 astmevahelduslikku ja 20 astmevaheldusetut sõna!

125. Võrrelda järgmiste sõnade eri vorme!

kandmik, kandmiku, kandmikku
õnnelik, õnneliku, õnnelikku
kasulik, kasuliku, kasulikku
mäestik, mäestiku, mäestikku

Neil sõnadel vahelduvad lõpposa häälikud (tuletusliite-osa), seega on ka need sõnad astmevahelduslikud.

Neid *lik-*, *mik-*, *stik-*lõpulisel sõnu tuleb lahus hoida astmevahelduseta *k-*lõpulistest sõnadest nagu

tuulik, tuuliku, tuulikut
tammik, tammiku, tammikut
vihik, vihiku, vihikut jt.

126. Harjutus. Otsustada, kas on astmevahelduslik sõna või mitte!

lehvik, lepike, leidlik, Punik, suurnik, lõplik, bolševik, paremik, kuusik, hommik, kirjanik, ametnik, ametlik, korralik, piiskop, sisalik, kannatlik, männik, ümbrik, aednik, ahelik, vastuvõtlik, sotsialistlik, sarik, saadik, maastik, kehvik, jõestik, kirglik, ööbik, valik.

127. Harjutus. Kriipsutada alla astmevahelduslikud sõnad ja leida tugevaastmelisele vormile nõrk aste ja vastupidi!

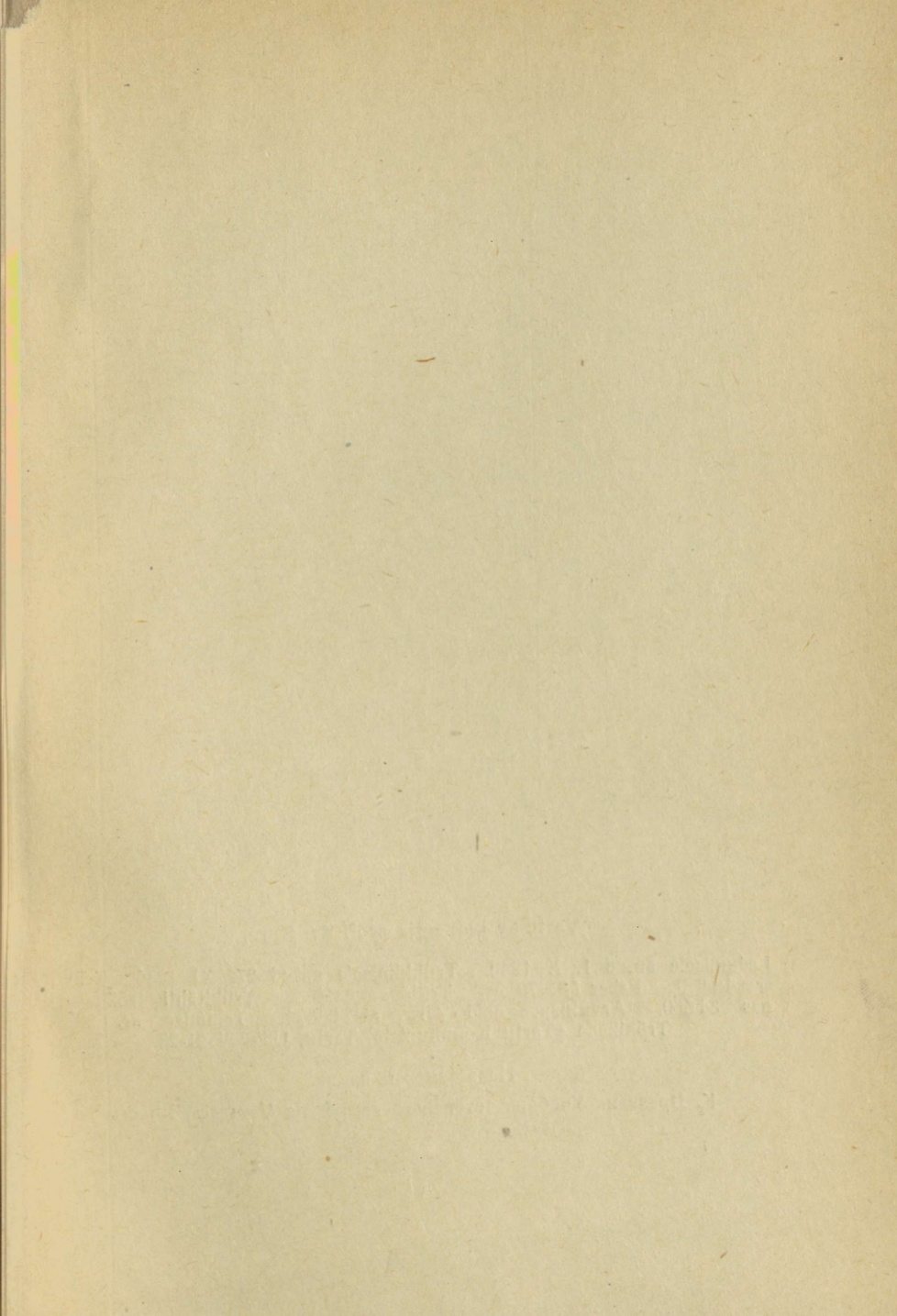
N ä i d i s: neiu, kolle (kolde)

kaup, hapu, hüpe, valdama, kanarbik, vastik, aidake, loodan, julgeme, male, veski, oja, kordama, kukk, kukkuma, noppima, magala, kivi, pesa, püü, sild, rumal, narr, palju, ahelik, tetri, põdrad, toolile, habemikkudele, pakkidega, oodatu, tüütama, haakima, ründama, ujula, vastus, öine, ehitama, ärkama, loeng, raskus, meeter, kaart, mets, lepike, plika, taldrik, kolmandikku, minevik, vedelik, kanarbikkude.

SISUKORD.

	Lk.
I. Lauseist ja kirjavahemärkidest	3
Laiendamata lihtlause	5
Alus ja õeldis	5
Pöördsonaline õeldis	7
Käändsõnaline liitõeldis	10
Laiendatud lihtlause	11
Sihitis	12
Täiend	16
Määrus	19
Määrussihitis	20
Õte ehk kõnetlussõna	22
Koondlause	26
Koma ühesuguste kõrvutiolevate lausel liikmete puhul	26
Liitlause	28
Rindlause ja põimlause	33
Koma liitlauses	34
Otsene kõne ja jutumärgid	40
II. Sõna ja tema koosseis	46
Tähenduslikud sõna osad	46
Tüvi ja muutelõpp	46
Juurtüvi ja liitüvi, juur ja liide	47
Liitsõnad	49
Tüve astmevaheldus ja lühenemine	50

	Lk.
III. Häälikuist ja õigekirjast	53
Häälik ja täht	53
Eesti tähestik ühes vöörtähtedega	54
Helilised ja helitud häälikud	55
Erandlik b, d, g helitute häälikute kõrval	57
Häälikute pikkus ehk vältus	60
Väldete erandlik kirjutamine	62
Pikk täishäälik ja diftong	66
Murdelistest ja vöörapärestest vormidest	68
Silp ja silbitamine	69
Silbitamisreeglid	70
Sönade poolitamine	71
Astmevaheldus	72

Vastutav toimetaja prof. Kr. Kure.

Ladumisele antud 1. X 1946. Trükkimisele antud 27. XI 1946. Trüki-
arv 16 200. Paber 56×79^{1/16}. Trükipoognaid 5. Trükitähti trükipoog-
nas 34 560. Arvutuspoognaid 4,1. MB-06684. Tellimise nr. 2078.
Trükikoda «Tartu Kommunist», Tartu, Ülikooli 21-23.

На эстонско́м языке́.

К. Праакли. Учебник эстонского языка для V класса, I часть.

Rbl. 1.50

4
A-16236

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00423795 6